

ZSOLDOS ATTILA

Téténytől a Hód-tóig

(Az 1279 és 1282 közötti évek politikatörténetének vázlata)

Wenzel Gusztáv Árpád-kori Új Okmánytára XII. kötetében közölte az egri káptalan egy birtokcserét írásba foglaló privilégiumát. Az ügylet résztvevői egyfelől Ákos nembéli Ernye bán fia István mester gömöri és borsodi ispán, másfelől pedig a Parasznyán (Borsod m.) birtokos Bedke fiai, András, Tamás és Rofayun – akik rokonukat (*frater*), Elekus fia Sándort is képviselték –, továbbá Illés fia János – aki fivérei (*fratres*),¹ Kázmér, István és Domokos nevében is eljár –, valamint a hasonlóképpen a maga és rokona (*consanguineus*), Ivánka fia Péter érdekeit képviselő Chentuk fia Illés fia Sándor voltak. A felek egyezsége értelmében István mester az apja által szerzett, Zemplén megyei Hernádnémeti nevű birtokát adta át a Parasznyaiaknak, akik cserébe részint azt a parasznyai birtokukat engedték át Istvánnak, amelyet korábban éppen annak apjától, Ernye bántól kaptak szintén birtokcsere révén dédesi örökölt birtokukért, részint pedig – mivel Hernádnémeti birtok ennél nagyobb és értékesebb (*maior et utilior*) volt – parasznyai és ludnai örökölt birtokrészeit is István mesternek adták. A cserét illetően a Parasznyaiak rokonai és határosai is kinyilvánították beleegyezésüket, a felek kölcsönösen szavatosságot vállaltak, s végül a káptalan leírta az érintett birtokok határait.

Az oklevelet Wenzel az egri káptalan 1341. évi átírása alapján tette közzé. Az átírásra I. Károly király 1341. július 18-án, Visegrádon kelt mandátuma adott parancsot a birtokcserét egykor végrehajtó parasznyai birtokosok leszármazottainak, Bertalan fia Istvánnak és – egy másik – István fiainak, Miklósnak és Lukácsnak a kérését teljesítve. Az átíró oklevél aljának közepén egy szabálytalan fekvő nyolcas alakú, több cm²-nyi szakadás, vélhetően a függőpecsétet tartó zsinórzat kiszakadása okozta sérülés látható. A kiszakadt rész az oklevél aljától számított tizedik sorig terjed, így e soroknak csak az eleje és a vége olvasható. A hiányzó részek magukban foglalják egyebek mellett a birtokcseréről szóló, 1341-ben átírt oklevél *corroboratio*jának és *datatio*jának jelentős hányadát, az ez utóbbihoz az egri káptalan gyakorlata szerint² hozzákapcsolt korjelölő névsorral együtt. Az átíró oklevél keltezéséből is csupán az év utolsó két számát jelölő rész (*lmo pmo*) maradt épen.

1 A „frater” ez esetben ’fivér’ jelentésben értelmezendő, l. 1285: Árpád-kori Új Okmánytár I–XII. Közze teszi Wenzel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874. (= ÁÚO) XII. 159. Az oklevél keltére l. *Karácsonyi János*: A hamis, hibás keltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Bp. 1902. Új kiadása az 1908. évi Pótlásokkal: Szeged, 1988. Szerk. Koszta László. (= HH) 76–77., 129. sz.

2 E. Kovács Péter. Az egri káptalan hiteleshelyi és oklevéladói tevékenysége az Árpád-korban. Archivum 12(1990) 30–31.

Ahhoz nem férhet kétség, hogy Wenzel a már sérült átíró oklevél felhasználásával közölte a birtokcserét írásba foglaló privilegiálist, hiszen kiadásában maga is jelezte a szöveg hiányait („*In cuius rei testimonium ad instanciam parcium presentes contulimus sigilli nostri post plag – – cantore, Saulo lectore, Myko custode, Johanne de Wng, Simone de Kemey archydiaconi [!] et aliis multis anno Domini (millesimo ducentesimo octuagesi [!] primo) – – Johanne Colociensi et domino nostro venerabili patre Andrea episcopo Agriensi existentibus*”). Olvasatának helyességét, kisebb eltéréseket nem számítva, az oklevél eredeti példánya alátámasztja, egyedül a hiányzó évszám pótlása szorul bővebb magyarázatra. Az átírást elrendelő mandátum és az egri káptalan átíró oklevele ugyanis nem említi, hogy a kérdéses oklevél valóban 1281-ben kelt volna, s maga Wenzel semmiféle megjegyzéssel nem indokolja az oklevél 1281-re keltezését.³

Tény mindazonáltal, hogy Wenzel datálását a történetírás utóbb nem kifogásolta. Az oklevélre a kiadó keltezése szerint hivatkozott Wertner Mór⁴ mellett Karácsonyi János⁵ is, aki a jelek szerint minden nehézség nélkül valónak ítélte az oklevél 1281-re helyezését, legalábbis erre vall, hogy sem a hibás keltű, sem a keltezetlen oklevelek sorozatában nem foglalkozott azzal.⁶ Györffy György szintén elfogadta Wenzel keltezését.⁷ Mivel azonban az oklevél figyelemre méltó adalékkal szolgál az Árpád-kori politika- és hadtörténet egy mindmáig vitatott kérdése, nevezetesen a Hód-tavi csata időpontjának a meghatározásához – s ebben éppen az oklevél keltének jut kulcsszerep –, elengedhetetlenül szükséges az oklevél kiállítási évének minden kétséget kizáró tisztázása.

Az István mester és a parasznyi birtokosok közötti birtokcserét írásba foglaló oklevél Wenzel által közölt szövege még jelenlegi, csonka állapotában is számos támpontot kínál a keletkezés idejének megállapításához. András egri püspök és János kalocsai érsek említése 1275 és 1305, illetve 1278 és 1301 közé helyezi az oklevél keltét,⁸ s hasonló tág időhatárokat szab meg Saul olvasókanonok (1278–1294), valamint Myko örkanonok (1272–1300) szereplése.⁹ Az így kapott intervallum (1278–1294) felső határát ugyanakkor 1293 elé szorítja az a tény, hogy ez évben az oklevélben tárgyalt birtokcserét már megtörtént tényként említik.¹⁰ Tovább szűkíti

3 Wenzel kiadását l. ÁÚO XII. 342–345., az eredeti: Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Gyűjtemény (= MOL DI) 1116.

4 Wertner Mór: Az Árpád-kori megyei tisztviselők I–III. (= Wertner M.: Megyei) Történelmi Tár 1897–1898. I. 463. és 474., valamint *Uő*: A Főnyi-család. Turul 24(1906) 181. 1. jegyz.

5 Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 1995.² (= Karácsonyi J.: MNemz.) 116.

6 Vö. HH 78–81. és 138–139.

7 Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I³–III. Bp. 1987. (= Györffy Gy.: Tört. földr.) I. 786. és 800.

8 Sugár István: Az egri püspökök története. Bp. 1984. 82–90., vö. Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula. Bp. 1994. (= KMTL) 180.; Udvardy József: A kalocsai érsek életrajza (1000–1526). Köln, 1991. (Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae XI.) 162–75. vö. KMTL 319.

9 E. Kovács P.: i. m. 19.

10 1293: ÁÚO XII. 541–542.

az időhatárokat az oklevél *corroboratio*jának töredéke. Ez ugyanis az egri káptalan számos más kiadványa alapján „*sigilli nostri post plag[am tartarorum secundo renovati]*” alakra egészíthető ki,¹¹ mely formula 1279 és 1285 között szerepel a káptalan bevallásokat tartalmazó privilegiálisaiban.¹² Újabb korrekcióra biztosít lehetőséget az oklevélben említett két főesperes, János és Simon személye: mindketten 1280 és 1283 között viselték tisztségüket.¹³ Több körülmény szól végezetül amellett, hogy ezen négy év közül valóban a Wenzel által megadott 1281. év tekintendő az oklevél keletkezési idejének. E körülmények mindegyike a birtokcsere egyik résztvevőjével, Ákos nembéli Ernye bán fia István mesterrel kapcsolatos.

Figyelembe veendő mindenekelőtt, hogy István személye 1281-ben tűnik fel forrásainkban,¹⁴ amikor is IV. László adományából elnyeri a Borsod megyei Olaszegyház nevű lakatlan földet.¹⁵ Ez a körülmény önmagában alkalmas arra, hogy valószínűtlenné tegye a kérdéses oklevél 1280-ra helyezését. A fennmaradó három éves időszakon (1281–1283) belül 1281-re irányítja figyelmünket, hogy több más, ugyanabban az évben kelt oklevél tanúsága szerint ezen évben Istvánt borsodi birtokügyei foglalták le: rendezte a Miskolc nembéli Panyit-fiakkal még apáik idejéből rájuk maradt vitás kérdéseket,¹⁶ egyezséget kötött Ug – másként Bél¹⁷ – nembéli Miklós fia Mykou ispánnal perükben,¹⁸ s határosként beleegyezését adta egy tardonai és upponyi birtokaival határos jétyői birtokrész eladásába.¹⁹ Az adatoknak ebbe a sorozatába a Paraszniaiakkal nyélbe ütött birtokcsere nagyon is beleillik.

Még határozottabban utal az 1281. évre az a körülmény, hogy a Paraszniaiakkal birtokot cserélő Istvánt gömöri és borsodi ispánnak (*comes de Gumur et de Borsod*) írja az egri káptalan. Az előzőekben említett s kétségtelenül 1281-ben kelt oklevelek közül hasonlóképpen gömöri és borsodi ispánként szerepelteti őt az Ug nembéli Mykouval kötött egyezséget írásba foglaló kiadvány, a jétyői adásvétellel kapcsolatos pedig borsodi ispánságát illetően szolgáltat újabb adatot.²⁰ Tagadhatatlan, a gömöri és borsodi ispánok sorozatát az Árpád-korból erősen hézagosan ismerjük,²¹ ami fő-

11 1280: Hazai okmánytár I–VIII. Kiadják: Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső. Győr–Bp. 1865–1891. (= HO) VI. 265.; 1281: *Tóth Péter: Adatok Borsod megye Árpád-kori birtoktörténetéhez és történeti földrajzához.* In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXII–XXIII. Miskolc, 1985. 93., Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjtemény (= MOL Df) 286 540., HO VIII. 215.; 1282: ÁÚO IX. 341., 344., HO VIII. 225., ÁÚO XII. 368.; 1283: HO VII. 183.; 1284: HO VI. 311., 312., 314. stb.

12 *E. Kovács P.*: i. m. 31.

13 I. m. 20–21.

14 Vö. *Karácsonyi J.*: MNemz. 116., I. még *Wertner Mór: Az Árpád-kori ország- és udvarbírák genealógiája I–II.* Turul 19(1901) 60.

15 1281: ÁÚO XII. 328–329., vö. még 347–348.

16 HO VIII. 215. (= ÁÚO XII. 346–347.) – Az Ernye és Panyit közötti ellentétekre I. *Kis Péter: „A király hű bárója”* (Ákos nembéli Ernye pályafutása). Fons 2(1995) 301.

17 *Karácsonyi J.*: MNemz. 253.

18 *Tóth P.*: i. m. 92–94.

19 MOL Df 286 540. – Két 18. századi másolat alapján készült kiadása: *Tóth P.*: i. m. 96–97.

20 1281: *Tóth P.*: i. m. 92. és MOL Df 286 540.

21 *Wertner M.*: Megyei i. m. I. 462–463. és 473–474.

ként annak következménye, hogy mind Gömör, mind Borsod azon vármegyék közé tartozik, amelyek ispánjai csak elvéve szerepelnek a királyi privilégiumok méltóságsoraiban,²² s egyéb említéseik sem túl gyakoriak. IV. László okleveleiben történetesen mindössze két borsodi ispán tűnik fel – 1274-ben bizonyos Besenyői Dénes, 1285-ben pedig Borsa nembéli („Kopasz”) Jakab lovászmester²³ –, gömri ispán ugyanakkor, legalábbis névvel, egy sem.²⁴ Mivel Ákos nembéli Ernye bán fia István gömri és borsodi ispánságára 1281-ből vannak adataink – 1282-ből vagy 1283-ból viszont, amennyire tudható, nincsenek –, módszertanilag egyedül az az elfogadható megoldás, ha a Parasznyaiakkal megejtett birtokcserét megörökítő oklevelet, mely gömri és borsodi ispánnak mondja Ákos nembéli Istvánt, szintén 1281-re helyezzük, amit, mint láthattuk, más megfontolások is támogatnak. Az oklevélből nyerhető adatok elemzése ily módon arra az eredményre vezet, hogy az oklevél valóban a Wenzel által megadott évben, azaz 1281-ben kelt.

Wenzel azonban aligha egy ilyen vagy ehhez hasonló gondolatmenetet követve helyezte 1281-re a kérdéses oklevelet. Minden valószínűség szerint döntését sokkal inkább a Hoportyiaknak a Hernádnémetiek ellen 1351–52-ben folytatott perét lezáró ítélettelvére alapozta. Erre enged következtetni, hogy oklevéltárában közölte az egri káptalan egy 1293-ban kelt oklevelének tartalmi átírását, mely szerint az Ákos nembéli Istvánnal birtokot cserélő parasznyai birtokosok hernádnémeti birtokuk felét rokoni szeretetből (*ob veram dileccionem proximitatis*) Naday fia Miklósnak, Nymhez fia Ramachanak, Tódor fiainak, Márknak és Benedeknek, valamint ezek további rokonainak (*fratres*) adományozták.²⁵ Az oklevél tartalmát azon per ítélettelvéle tartotta fenn, amelyet fél évszázaddal később a felek leszármazottai folytattak egymással. Gilétfi Miklós nádor 1351-ben Zemplén és Ung megyék számára tartott közgyűlésén az 1293-ban megadományozottak akkor már Hoportyiakként (*de Hoporth*) említett utódai azzal a panasszal éltek, hogy az egykori adományozók leszármazottai elfoglalva tartják Hernádnémetiben az őket megillető birtokrészt. Az ily módon meginduló perben támaszkodtak a panaszosok az 1319-ben átírt 1293. évi oklevelükre. A pert végül megnyerő alperesek számos oklevelet mutattak be, egyebek mellett az egri káptalan 1327. évi átírásában a Hernádnémeti megszerzésének körülményeit feltáró oklevelet, azaz az Ákos nembéli Istvánnal megejtett birtokcserét írásba foglalót is, melyet a javukra szóló ítélettelvé 1281-ben keltnek mond.²⁶

22 Jellemző e tekintetben II. András uralkodásának a közelmúltban feldolgozott időszaka, I. *Nógrád Árpád*: „Magistratus et comitatus tenentibus”. II. András kormányzati rendszerének kérdéséhez. Századok 129(1995) 157–194., különösen 169.

23 *Szentpétery Imre–Borsa Iván*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II. Bp. 1923–1987. (= RA) 2472. sz. (vö. *Györffy Gy.*: Tört. földr. II. 758.) és RA 3348. sz. (vö. RA 3365. sz.)

24 RA II/2–3. passim.

25 1293: ÁÚO XII. 541–542. – *Wenzel G.* az oklevelet Garai Miklós nádor 1393. évi oklevelére hivatkozva közli, ami nyilvánvaló tévedés, hiszen az id. Garai Miklós 1375 és 1385 között volt nádor, 1393-ban Jolsvai Leusták viselte e méltóságot, I. *Engel Pál*: Magyarország világi archontotógiája (1301–1457). Bp. 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) 4–5.

26 1352: MOL DI 1108. A Hoportyiak és a Hernádnémetiek birtokviszályának további fejleményeire I. Zsigmondkori oklevéltár I. (1387–1399). Összeáll. Mályusz Elemér. Bp. 1951. (= ZsO) 335. sz., vö. még 5040., 5091., 5403., 5536. sz.-ok.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy még annak a lehetőségét is ki tudjuk zárni, miszerint az 1281-es évszám esetleg elírás eredményeként szerepelne a nádori ítéletlevélben. Ez annak köszönhető, hogy a Hernádnémetieknek – az egykori Paraszniaiaknak – a birtoklása már korábban sem volt zavartalan. Történt ugyanis, hogy valamikor 1325 előtt Fónyi Balázs és Pányoki (*de Pank*) Péter fiai, Túznak mondott Pető és fivére, Máté királynéi földként felkérték maguknak a Hernádnémetiek birtokát, amit meg is kaptak I. Károlytól. A Hernádnémetiek természetesen tiltakoztak az adományosok beiktatása ellen, ám a Köcski Sándor országbíró előtt 1325-ben lefolytatott perben alulmaradtak. A dolgot azonban nem hagyták annyiban, s még az évben elérték, hogy I. Károly érvénytelenítse korábbi adományát s visszaadja nekik birtokukat. Az ügy még ezzel sem jutott nyugvópontra, s ezért 1347-ben I. Lajos királyhoz és anyjához, az özvegy királynéhoz fordultak, akik végül nekik is ítélték a birtokot. A Hernádnémetiek ezen ügy alkalmával is bemutatták a birtokcserére vonatkozó oklevelüket, melyet Lajos király szintén 1281-ben keltnek mond.²⁷ Gilétfi Miklós nádor 1352. évi és Nagy Lajos király 1347. évi ítéletlevelei tehát egymástól függetlenül,²⁸ mégis egybehangzóan megerősítik az Ákos nembéli István és a Paraszniaiak közötti birtokcserét írásba foglaló oklevél adatainak elemzése révén kapott eredményt, s így minden további kétséget kizáróan megállapítható, hogy a kérdéses oklevél valóban 1281-ben kelt. E ténynek, mint arról már szó esett, megvan a maga jelentősége a Hód-tavi csata időpontjának meghatározását illetően, ám mielőtt ennek kifejtésére sor kerülne, nem lesz haszon nélkül való a nevezetes ütközetre vonatkozó történetírói álláspontok rövid áttekintése.

IV. Lászlónak a kunok ellen vívott csatájáról a kortárs Kézai krónikájában egy rövid beszámolót közöl, melyben a harc során elesett magyarok némelyikéről is megemlékezik ugyan, az összecsapás datálását azonban mellőzi. A 14. századi krónikakompozíció ugyanakkor nem marad adós ezzel az információval sem: szerzője 1282-re helyezi az eseményt.²⁹ A krónika ezen adatának megbízhatóságát IV. László életrajzában írója, Szabó Károly vonta kétségbe a múlt század végén. Véleményét arra alapozta, hogy a kunok lázadását csak a rájuk nézve rendkívül kedvezőtlen 1279. évi ún. kun törvény és a IV. Lászlótól annak végrehajtása érdekében 1280 márciusában kikényszerített eskü indokolhatta. Álláspontja mellett szóló döntő bizonyítékokként hivatkozott három oklevélre, melyek közül az egyik 1280. november 11-én kelt Szalánkeménben, és szó esik benne arról, hogy a király az országból kivonuló kunok után eredvén az Aldunánál táborozott (*descendissemus*). A második oklevél ugyan nem említi a kunokat, s a kiadás évét sem közli, ám mivel ugyanazon a napon és helyen kelt, mint az előbbi, s ráadásul ugyanazon adományos részére, kétségtelenül ide vonható. Végül a harmadik oklevél, mely *datatio*ja szerint 1280. augusztus 24-én (vagy, mivel a napi kelet ellentmondásos elemeket tartalmaz, 21-én) Székesfehérvárott kelt, egy ungi várjobbágyot nemesített meg a Hód-ta-

27 1347: MOL DI 2275. Lajos oklevelét a Hernádnémetiek néhány napon belül átírták Nagymartoni Pál országbíróval (Uo. 2276.) és Erzsébet özvegy királynéval (Uo. 1107.) is. – Köcski Sándor országbíró 1325. évi ítéletét I. Anjoukori okmánytár I–VII. Szerk. Nagy Imre, Nagy Gyula. Bp. 1878–1920. II. 185–187.

28 Sajátos módon ugyanis a Hernádnémetiek a Hoportyiak elleni perükben nem használták fel egyik 1347. évi oklevelüket sem.

29 *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini, 1937–1938. (= SRH) I. 187. és 471.*

vi csatában (*in nostro exercitu in Hud*) szerzett érdemei elismeréseként.³⁰ Mindezek alapján Szabó arra a megállapításra jutott, hogy a csatának még 1280. augusztus 24. előtt kellett lezajlania, s ezt az eredményt legfeljebb a hivatkozott oklevelek „hitelességét megdöntő bizonyságok” felmerülése esetén lehetne megkérdőjelezni.³¹

Szabó okfejtését az Árpád-kori magyar történetet összefoglaló Pauler Gyula a lényegyet tekintve elfogadta. Felfigyelt ugyanakkor arra, hogy a Szabó által is felhasznált nemesítőlevél szerint IV. László 1280 augusztusának végén Székesfehérvárott tartózkodott. Az eseményeket ezért úgy rekonstruálta, hogy a király előbb leverte a kunokat a Hód-tavi csatában, majd Székesfehérvárott megülte Szent István ünnepét, s csak ezt követően, a menekülő kunok üldözése során került sor szalánkeméni tartózkodására.³²

Szabó és Pauler új eredményeivel szemben határozott ellenvéleményének adott hangot Karácsonyi János. A Szalánkeménben kelt oklevelek tanúságát elfogadva azt nem vitatta, hogy 1280-ban sor került egy összecsapásra IV. László és a kunok között, megítélése szerint azonban ez a hadjárat nem lehetett azonos azzal, amelynek legjelentősebb eseménye a Hód-tavi csata volt. Álláspontja egyik sarokkövét annak bizonyítása adta, hogy a Szabó és Pauler által hitelesként elfogadott, Székesfehérvárott kelt és a Hód-tavi csatát említő nemesítőlevél valójában durva hamisítvány, s e tételét a modern forráskritika ma is elfogadja.³³ Ily módon viszont kiesik az egyetlen olyan forrás, mely bizonyíthatná, hogy az ütközetet 1280-ban vívták volna. Karácsonyi ezért úgy foglalt állást, hogy nincs ok kételkedni a magyar krónikának a csatát 1282-re helyező tudósításában, annál is kevésbé, mert további érvek sorakoztathatók fel annak hitele mellett.

Ezek között említi fel, hogy a Kézai szerint a csatában elesett Miskolc nembéli Panyit fia László 1281-ben még személyesen megjelent az egi káptalan előtt,³⁴ s így az ütközet nyilvánvalóan nem lehetett 1280-ban. (Erre a körülményre már Pauler is felfigyelt, ám az ebből adódó nehézséget azzal a kevésbé meggyőző vélekedéssel igyekezett elhárítani, hogy az oklevélbe foglalt egyezséget még László életében kötötték meg, de az okmány kiállítására csak később – László halála után – került sor, netán hibás az oklevél keltezése.³⁵) Karácsonyi érvként vette figyelembe azt is, hogy két általa ismert oklevél *narratio*ja a Hód-tavi csatát a dürnkruti ütközet (1278) és a szalánci vár ostroma (1281) után, illetve Gede vár (1281) és Borostyánkő ostroma (1284) között sorolja fel. A további adatok megróstatlása után Karácsonyi végül arra a megállapításra jutott, hogy a Hód-tavi csatára 1282. március 21. és május 19. között, a legvalószínűbben április végén vagy május elején került sor.³⁶ Néhány évvel később Karácsonyi egy újabb adattal támasztotta alá korábban kifejtett álláspontját. A Kézai által Panyit fia Lászlóhoz hasonlóan a csata elesettjei között felsorolt Rosd nembéli Mihály fia Demeterről sikerült

30 Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I–XV. Ed. Tade Smičiklas. Zagrabiae, 1904–1934. (= CDCr) VI. 366–367. (vö. 1286: uo. 561.), HO VI. 319. (vö. 1286: uo. 318–320.) és HO VIII. 207.

31 Szabó Károly: Kun László 1272–1290. Bp. 1886. (Magyar történeti életrajzok II. 5.) 99–104. (az idézet: 100.)

32 Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt I–II. Bp. 1899.³ (reprint: 1984.) II. 370–373.

33 Vö. RA 3070. sz.

34 Vö. HO VIII. 215.

35 Pauler Gy.: i. m. II. 561. (251. jegyz.), vö. ezzel kapcsolatban Karácsonyi megalapozott ellenvetéseit, Karácsonyi János: A Hód-tavi csata éve. Századok 35(1901) 632–633.

36 Karácsonyi J.: Hód-tavi i. m. 626–636.

ugyanis kimutatnia, hogy 1282-ben, nyilvánvalóan a csata előtt, beleegyezett a birtokával szomszédos Eszeny eladásába.³⁷

Bármily találóak és bizonyító erejűek is voltak Karácsonyi érvei a Hód-tavi csata 1282-re helyezése mellett, álláspontja nem vált uralkodóvá. Alighanem Pauler, egyébiránt joggal kivívott, nagy tekintélye következtében a későbbiekben is megoszlottak a vélemények a magyar történetíráson belül a csata idejét illetően.³⁸ A kérdés újbóli áttekintésére aztán Blazovich László vállalkozott 1977-ben. Tanulmányában, a korábbi szakirodalom eredményeinek áttekintése után, főképpen arra tett erőfeszítéseket, hogy Karácsonyi álláspontjának helyességét megingató érveket sorakoztasson fel. Ezek között említi, hogy a Hód-tavi csatát említő 1282-re keltezett oklevelek közül egyik sem tekinthető kétségtelen hitelűnek – hamisak vagy gyanús hitelűek³⁹ –, s megkockáztatja azt a feltevést, mely szerint „talán nem kizárt, hogy e hamis oklevelek keltezése esetleg a krónikában szereplő, a Hód-tavi csatát 1282-re tevő dátum »sugallatára« történt”.

Fenntartásainak ad hangot továbbá azt illetően, hogy az oklevelek *narratio*jában szereplő események említési sorrendjéből azok relatív kronológiájára vonatkozóan következtetéseket lehet levonni, s ezzel kapcsolatban hivatkozik két olyan oklevélre,⁴⁰ amelyekben előbb esik szó a Hód-tavi csatáról, illetve a kunok elleni harcról, s csak utóbb a kunok meneküléséről, s szerinte „e két adat ... ellentmond Karácsonyi felfogásának, ti. hogy a király előbb (1280) visszahozza az országból távozni szándékozó kunokat, és csak két év múlva (1282) veri le” őket „a Hód-tavi csatában”. Karácsonyi azon érveit, miszerint az ütközet már csak azért sem történhetett 1280-ban, mert Kézai krónikájában a csatában elesettek között felsorolt Miskolc nembéli Panyit fia László és Rosd nembéli Mihály fia Demeter 1281-ben, illetve 1282-ben még bizonyíthatóan éltek, Blazovich Kézai jólértesültségének kétségbevonása révén kísérte meg hatástalanítani. Egy 1285-ben kelt oklevélre⁴¹ hivatkozva úgy találta, hogy egyáltalán nem tekinthető bizonyosnak Panyit fia László eleste a Hód-tavi csatában.

Márpedig ha ez esetben tévedett Kézai, miért ne tévedhetett volna Rosd nembéli Demeter személyét illetően is. Magyarazatként Blazovich hozzáteszi még, hogy „vajon Kézai a krónika adta keretek között különbséget tudott-e tenni a csatában elesettek és a súlyos sérülésükből mégis felépült harcosok között”. Végezetül megállapítja, hogy IV. László itineráriumának adatai nem zárják ki egy 1280. évi csata lehetőségét sem. Mindezek után Blazovich arra az eredményre jut, hogy bár forrásaink „egymásnak ellentmondó adatai nem nyújtanak elegendő alapot IV. László és a kunok közötti harc időpontjának pontos meghatározásához”, mégis a történeti körülmények figyelembevételével az események rendje oly módon rekonstruálható, hogy a bárói fogságából kiszabadult IV. Lászlónak a kun törvény végre-

37 *Karácsonyi János*: Új adat a Hód-tavi csata évéhez. *Századok* 41(1907) 948–949.

38 1280-ra helyezte a csatát pl. *Hóman Bálint–Szekfű Gyula*: Magyar történet I–V. Bp. 1941.⁷ 604–605. (a vonatkozó rész *Hóman B.* munkája), *Elekes Lajos–Lederer Emma–Szekely György*: Magyarország története I. Az őskortól 1526-ig. Bp. 1965.² 163. (a vonatkozó rész *Lederer E.* munkája), *Dávid Katalin*: Az Árpád-kori Csanád vármegye művészeti topográfiája. Bp. 1974. (Művészettörténeti füzetek 7.) passim; 1282-re teszi pl. *Györfy György*: A kunok feudalizálódása. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerk. Székely György. Bp. 1953. 259.

39 Hamis: ÁÚO IX. 329–330. (vö. RA 3171. sz.), Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Stud. et op. Georgii Fejér. Budae, 1829–44. (= CD) V/3. 122–124. (vö. RA 3200. sz.); kétes hitelű: HO VIII. 450–452. (vö. RA 3179. sz.)

40 1288: CD V/3. 409–412.; 1290: ÁÚO XII. 496–498.

41 ÁÚO XII. 159–160. (keltére l. HH 76–77., 129. sz.)

hajtására tett esküje hatására a kunok 1280 nyarán lázadtak fel, ellenük a király Várad érintésével vonulhatott fel seregével – 1280. október 18-án ugyanis itt kelt egyik oklevele⁴² –, s magára a csatára október végén vagy november elején kerülhetett sor, melyet aztán a már többször említett szalánkeméni tartózkodás követett.⁴³ Blazovich tehát Karácsonyi fejtegetései közül csupán az 1280-ra keltezett és a Hód-tavi csatát említő nemesítőlevél hamis voltát fogadta el, egyebekben – a szükségszerűen adódó módosításokkal – visszatért a Szabó Károly és Pauler Gyula által javasolt 1280-as évszámhoz, és az ütközet közelebbi időpontját 1280 őszére helyezte.

Történetírásunk megosztottsága a Hód-tavi csata időpontját illetően Blazovich tanulmányának megjelenését követően is megmaradt. Jó néhányan Karácsonyit követve továbbra is 1282-re tették az ütközetet.⁴⁴ Mások ellenben elfogadták a Hód-tavi csata időpontjául 1280 őszét,⁴⁵ ami azért sajnálatos, mert Blazovich Karácsonyival szemben felhozott érvei közül egy sem állja meg a helyét.

Ami IV. László itineráriumát illeti, kétségtelen, hogy pusztán arra alapozva, elvileg feltehető lenne a Hód-tavi csatának 1280. évre datálása. Hogy ennek ellenére sincs realitása egy efféle megoldásnak, az éppen az alábbiakban kifejtendőkhöz vehető bizonyosra. Ráadásul Blazovich figyelmét, úgy látszik, elkerülte az a tény, hogy az itinerárium éppen az 1282. év mellett szolgáltat figyelemre méltó adatokat, igaz, nem a Karácsonyi által feltételezett tavaszi időpontban. IV. László ugyanis az év őszén huzamosabb ideig a csata a mai Hódmezővásárhely területére lokalizálható helyének⁴⁶ közvetlen közelében, nevezetesen Szegeden tartózkodott.⁴⁷

Az sem tagadható, hogy a Hód-tavi csatát említő első kétségtelen hitelű oklevél 1283-ból való,⁴⁸ csak hogy ez a tény meglehetősen kedvezőtlen körülmény az ütközet 1280-ra datálása szempontjából. Annál is inkább, mert amennyire Győr ostroma (1273. május) és a dürnkruti csata (1278. augusztus 26.) példája nyomán megítélhető, IV. László uralkodása idején az arra méltóak megjutalmazása közvetlenül az érdemszerzést követően indult meg: az előbbi eset-

42 Vö. Történelmi Közlemények Abauj-Toma vármegye és Kassa múltjából 1(1910) 148. (vö. RA 3077. sz.)

43 *Blazovich László*: IV. László harca a kunok ellen. Századok 111(1977) 940–945. (az idézetek: 944.)

44 Így pl. *Solymosi László*: Magyarország történeti kronológiája I. A kezdetektől 1526-ig. Szerk. Solymosi László. Bp. 1981. 177. (vö. még 176.), *Borosy András*: Magyarország hadtörténete I. Szerk. Borus József. Bp. 1984. 55., *Szekely György*: Egy elfeledett rettegés: a második tatárjárás a magyar történeti hagyományokban és az egyetemes összefüggésekben. Századok 122(1988) 61–62., *Szücs Jenő*: Az utolsó Árpádok. Bp. 1993. (História Könyvtár. Monográfiák 1.) 309.

45 Így pl. *Kristó Gyula*: Az Árpád-kor háborúi. Bp. 1986. (= *Kristó Gy.*: Háború) 147–148. s utóbb több más művében *Uő*: A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja 1301-ig. Szeged 1993. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 3.) (= *Kristó Gy.*: Régmúlt) 267–268. és Kun László emlékezete. Bev., a források összeállítását és a jegyzeteket összeáll. Kristó Gyula. Szeged 1994. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 5.) 32–33.; Pálóczi Horváth András In: Magyarra lett keleti népek. Szerk. Szombathy Viktor és László Gyula. Bp. 1988. 154., vö. még *Uő*: Besenyők, kunok, jászok. Bp. 1989. (Hereditas) 69. – Kevésbé határozottan, de jól érzékelhetően ezen álláspont felé hajlik *Zsótér Rózsa*: Megjegyzések IV. László király itineráriumához. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attilla József nominatae. Acta Historica XCII. Szeged, 1991. 38–39.

46 *Györffy Gy.*: Tört. földr. I. 858–859.

47 RA 3181–3182., 3184–3186. sz-ok, vö. még *Zsótér R.*: i. m. 39.

48 RA II/2–3. 326.

ben 1273. június 7-én, az utóbbiban 1278. augusztus 30-án.⁴⁹ Jellemző e tekintetben egyéb-iránt, hogy elmélete szempontjából már Szabó Károly is kedvezőtlennek találta a kunok elleni harcra fennmaradt oklevelek időbeli eloszlását, ám annyira bízott az általa felhasznált, 1280-ra datált oklevelekben, hogy nem tulajdonított jelentőséget e ténynek.⁵⁰ Megint csak az állapítható meg, hogy a Hód-tavi csata 1283. évi első hiteles említése leginkább az 1282. év mellett szóló – önmagában persze távolról sem perdöntő – érvek tekinthető. Hogy aztán az 1282-re keltezett hamis oklevelek datálását valóban a krónikakompozíció adata inspirálta-e, amint azt Blazovich vélte, vagy sem, aligha lesz eldönthető, mindenesetre további érvek felmerüléséig nem tűnik valószínűnek (ámbár, mint az alábbiakban látni fogjuk, az egyik oklevél esetében ez a lehetőség fennáll).

Nehezen feloldható belső ellentmondás terheli Blazovich azon fejtegetéseit is, amelyek a kunok elleni harcra vonatkozó oklevelek *narratio*ival kapcsolatosak. Érthetetlen ugyanis, hogy azon két oklevél, amelyekben előbb esik szó a Hód-tavi csatáról, illetve a kunok elleni győzelemről, mint a menekülő kunok üldözéséről, miért mondana ellent Karácsonyi rekonstrukciónak, ha egyszer Blazovich véleménye szerint „a csata idejére vonatkozóan az sem lehet irányadó, hogy az egyes oklevelek a király hadjáratait, amelyekben az illető adományozott részt vett, milyen sorrendben sorolják fel”.⁵¹

A vélt ellentmondást igazolni hivatott oklevelek közül az egyik már csak azért sem alkalmas Blazovich érvelésének alátámasztására, mert az, ti. az Aba nembéli Amadé számára kiállított, félreérthetetlenül a vereségük után az ország határain túlra menekülő kunok üldözését említi, azaz nem két, egymástól elkülönülő hadjáratról van szó benne, hanem ugyanazon esemény időben egymást követő fázisairól.⁵² Egyébként is, ezt az oklevelet Karácsonyi nem a Hód-tavi csatához, hanem az 1280. évi hadjáratához kapcsolta,⁵³ hogy helyesen-e, az már megint egy más kérdés. A másik oklevélben viszont – ez a „Talpas”-nak mondott Tamás mester érdemeit sorolja fel –, úgy tűnik, valóban felborult az időrend. A *narratio* négy eseményt említ fel, az alábbi sorrendben: először a Hód-tavi csatát, majd az országból kivonuló kunok ellen a Kárpátokon túlra vezetett hadjáratot, a harmadik helyen a Leszek (*Lyznek*) krakkói herceg megeségítésére indított expedíciót, s végül a sort a tatár betörés zárja. Ez alkalommal kétségtelenül két különböző hadjáratként kerülnek elő IV. László kunok elleni harcai, az egyik, amelyikhez a Hód-tavi csata kapcsolódik, s a másik, amelyiket az országból kivonuló kunok visszakényszerítése érdekében (*pro reducendis Cumanis*) indított IV. László.⁵⁴

A *narratio* időrendjének zavarosságát mutatja, hogy a lengyelországi beavatkozás és a tatár betörés – az ún. második tatárjárás – éppen fordított sorrendben követték egymást a valóságban, mint az oklevélben.⁵⁵ Hasonlóképpen cserélhette fel az oklevél a Karácsonyi által

49 1273: HO VIII. 151–152. (vö. RA 2380. sz.); 1278: ÁÚO IX. 198–199. (vö. RA 2891. sz.) – Az utóbbival kapcsolatban megjegyzendő, hogy IV. László 1278. augusztus 27-én, Laa vára alatt kiállított oklevele is minden bizonnyal a dürnkruti csatában szerzett érdemeket jutalmaz (CD V/2. 463., vö. RA 2890. sz.)

50 Szabó K.: i. m. 104. *-gal jelölt jegyzet, vö. ellenben Székely Gy.: i. m. 61.

51 Blazovich L.: i. m. 944.

52 1290: ÁÚO XII. 496–497.

53 Karácsonyi J.: Hód-tavi i. m. 634. 14. jegyz.

54 1288: CD V/3. 410–411.

55 Pauler Gy.: i. m. II. 385–389. – Elvileg elképzelhető lenne, hogy Talpas Tamás tatárokkal kapcsolatos kalandja nem az 1285. évi második tatárjárás idején történt, hanem azon tatár támadás alkalmával, amelyet azok Lengyelország felől, 1287-ben indítottak (l. CD V/3. 395–96.), s így az oklevél

1282 tavaszára tett Hód-tavi csata és az 1280-ban lezajlott hadjárat sorrendjét. Ha az oklevélben tapasztalható kronológiai zavar oka nem is ismeretes, magának a jelenségnek a megléte a kunok ügyétől függetlenül is igazolható, s így a *narratio*ban említett események sorrendje ezen oklevélben időrendi kérdésekben kétségtelenül nem tekinthető megbízható támpontnak. Elhamarkodott dolog lenne ugyanakkor ezen oklevél alapján a többi, a kunok elleni harcot említő oklevél *narratio*ira is érvényes következtetésre jutni.

A Hód-tavi csata évének meghatározásában mindazonáltal az eddig említettek jelentősége eltörlül Karácsonyi azon, perdöntő erejű bizonyítékai mellett, amelyekkel igazolta, hogy Kézai krónikájában az ütközet során elesettek között felsorolt Miskolc nembéli Panyit fia László 1281-ben, Rosd nembéli Mihály fia Demeter pedig 1282-ben még élt, s így a csata legkorábban csak 1282-ben, értelemszerűen a Demetert élőként említő oklevél kiállítása után történhetett. Ha Blazovich ezen a ponton meggyőző ellenérveket tudott volna felsorakoztatni, akkor valóban indokolt, sőt elengedhetetlen lenne Karácsonyi állításának revíziója, s új megoldások keresése. Blazovich e célt oly módon próbálta meg elérni, hogy kételyeinek adott hangot Kézai értesüléseinek megbízhatóságát illetően. Az ezzel kapcsolatban felhozott egyik érve – hogy ti. Kézai olyan személyeket is az elesettek közé sorolhatott, akik súlyos sérüléseikből utóbb mégis felépülhettek – egy elvesztett csata esetében talán elfogadható lenne. Menekülés közben ugyanis a szerencsés túlélők nyilvánvalóan saját biztonságukkal törődnek elsősorban, s aligha fegyvertársaik sorsával.⁵⁶

A Hód-tavi csatában azonban IV. László serege aratott győzelmet, s a kunok menekültek,⁵⁷ így nem lehetett akadálya annak, hogy a csatatér birtokában maradt magyarok pontosan azonosítsák elesettjeiket. Hogy ezt meg is tették, legalábbis a fegyverzete alapján jelesebbnek gondolható személyek esetében, azt annál bátrabban feltételezhetjük, mert – különböző szempontokat követve – sokaknak fűződött érdeke a bizonyosság megszerzéséhez. Az információ az elesett rokonai számára részint az örökség, részint az elesett haláláért kárpótlásképpen kieszközölhető királyi adomány miatt; feleségének – ha volt – az özvegyi jogok érvényesítése, illetve egy esetleges új házasság lehetőségének megnyílása miatt; a rokonsághoz nem tartozó személyek s nem utolsósorban maga az uralkodó számára pedig az örökös nélkül elhalt személy birtokainak eladományozhatóvá válása miatt volt fontos.

Akár ott volt személyesen Kézai királya oldalán a Hód-tavi csatában, akár nem, IV. László hű klerikusaként alkalma lehetett pontos ismereteket szerezni az ütközet lefolyásáról, s így az elesettekről is. Jól értesültségét tehát csak nagyon nyomós bizonyíték alapján lehetne megkérdőjelezni. Ilyennek tekinti Blazovich az egrí káptalan azon 1285-ben kelt oklevelét, amelyben – értelmezése szerint – „arról van szó, hogy Elye fia János [Kézai krónikájában a Hód-tavi csata halottai között szereplő Miskolc nembéli – Zs. A.] Panyit fia Lászlóval együtt részt vett a Hód-tavi csatában, és ott meghalt, Panyit fia Lászlóról [azonban – Zs. A.] nem ál-

ezen a ponton az események valós sorrendjét tükrözné. Ellene mond azonban ennek a megoldásnak, hogy míg Talpas Tamás érdemszerző szolgálata akkor esett meg, „cum perfida gens Tartarorum regnum nostrum adisset” (CD V/3. 411.), az 1287. évi eseménnyel kapcsolatban éppen azt emeli ki forrásunk, hogy „ipsi Tartari terram nostram probitate et industria ipsius magistri Georgii eis atrocius resistente adire et invadere ... nequiverunt” (CD V/3. 395–96.).

56 Vö. pl. a muhi csatával kapcsolatban Rogerius megjegyzését (SRH II. 572.). Időben távolabbi példaként említhető, hogy 1397. január 2-án Zsigmond király azért halasztat el tudományvételt, mert két, az ügyben érdekelt személy részt vett a nikápolyi csatában (1396. szeptember 28.), s sorsukról nincs még hír (ZsO I. 4589. sz.)

57 Vö. 1285: CD V/3. 259.

lítja ugyanezt az oklevél.⁵⁸ Az egri káptalan kérdéses kiadványa azonban kizárja ezt az értelmezést. Az oklevél előadja, hogy egyfelől Miskolc nembéli Panyit bán fia Miklós, másfelől Paraszniai Benedek fia Tamás (*frateri*, András és Sándor, továbbá Rofoyn fia Márton nevében is), valamint az ugyanoda való Illés fia István (*fraterét*, Demetert is képviselve), az említett Miklós szervisei megjelentek a káptalan előtt, ahol Panyit fia Miklós előadta, hogy részint szervisei Borsod megyében fekvő Aranyos nevű földjéért cserébe, részint érdemeikért nekik adja az apja által szerzett⁵⁹ Kraszna megyei Bagos birtok felét, a hozzá tartozó Monyoród (*Morous*) földdel⁶⁰ együtt.

Az oklevél Miklós szerviseinek érdemeit nem részletezi, ám megjegyzi – s szempontunkból éppen ez a rész érdemel különös figyelmet –, hogy az adomány megtételére „kiváltképpen az említett Illés fiának, Jánosnak a haláláért, akit ugyanazon Miklós fivérével,⁶¹ Lászlóval a király úrnak a kunok ellen Hódnál vívott csatájában öltek meg” (*specialiter pro morte Johanniis filii predicti Elye, qui cum Ladizlao fratre eiusdem Nicolai in exercitu domini regis contra Comanos in Howd habito extitit interemptus*) kerül sor.⁶² Az oklevél szövege kizárja annak lehetőségét, hogy Panyit fia László élve hagyta volna el a Hód-tavi csatateret, s ily módon tanúságtétele éppen nem megingatja, hanem nagyon is megerősíti Kézai veszteséglistájának megbízhatóságát. Karácsonyi érvei tehát e tekintetben is helytállóknak bizonyultak, s ily módon minden olyan kombináció, mely 1282 elé helyezi a Hód-tavi csata időpontját, alaptalannak tekintendő.

Az 1285. évi oklevél, amellet, hogy segítségével igazolni lehet Kézai szavahihe-tőségét és Karácsonyi egyik döntő fontosságú érvének helyességét, más szempontból is jelentős forrása a Hód-tavi csata történetének: tudniillik megismertet egy újabb olyan személlyel, aki az ütközetben esett el. A benne említett Paraszniai Illés fia János ugyanis minden kétséget kizáróan azonos azzal a Paraszniai Illés fia Illés fia Jánossal, aki rokonaival együtt az egri káptalan előtt személyesen megjelenvén (*personaliter constituti*) birtokot cserélt Ákos nembéli Ernye bán fia Istvánnal. A birtokcserét írásba foglaló oklevél, amint az az előljáróban kifejtett – némiképp talán hosszadalmasnak tűnő, de a kérdés jelentősége miatt indokoltan részletes – bizonyítást alapján bizton állítható, 1281-ben kelt. Paraszniai Illés fia János életrajzi adatai ily módon újabb adalékot szolgáltatnak a Hód-tavi csata időpontjának meghatározásához. Hogy Karácsonyi, aki nyilvánvalóan ismerte a Paraszniai Jánossal kapcsolatos mindkét oklevelet, miért nem használta fel érvelésében azok adatait, nem tudható; talán nem akart egy ilyen fontos kérdésben Wenzel keltezésére hagyatkozni. Akármilyen is az igazság ez ügyben, az mindenesetre tény, hogy mivel Paraszniai János 1281-ben még személyesen az egri káptalan elé állhatott, ám 1285-ben már a Hód-tavi csatában elesettként említik, ismételten bebizonyosodik, hogy az ütközet semmi esetre sem helyezhető az 1280. évre, hanem – ahogy azt Karácsonyi Rosd nembéli Demeter személye révén helytállóan igazolta – 1282-ben kellett történnie.

58 Blazovich L.: i. m. 944.

59 Vö. 1263: Történelmi Szemle 7(1964) 7.

60 Vö. Györfy Gy.: Tört. földr. III. 509. és 517.

61 1281: ÁÚO XII. 346. (= HO VIII. 215.)

62 1285: ÁÚO XII. 159–160. – Az oklevél 1275-re van keltezve, ami azonban nyilvánvalóan elírás eredménye. A helyes évszámot Karácsonyi János állapította meg (HH 76–77., 129. sz.), vö. még E. Kovács P.: i. m. 19–21.

Mindezek után aligha lesz érdektelen röviden áttekinteni az 1279 és 1282 közötti évek eseménytörténetét, annál is kevésbé, mert alapos a gyanú, hogy a helyesen meghatározott éven belül Karácsonyi tévesen helyezte tavaszra a Hód-tavi csatát.

A tatárjárást követően IV. Béla és V. István politikája egy meglehetősen kényes, de „működőképes” egyensúlyi állapotot teremtett a királyi hatalom és a nagybirtokos világi előkelők csoportja között, ami azonban az V. István halála után 10 éves gyermekként trónra lépő IV. László uralkodásának első éveiben felbomlott. A központi kormányzatot az ország sorsának alakításában háttérbe szorították az előző évtizedekben a királyok kegyét élvező világi előkelők, akiknek magánhatalma uradalmaikon, váraikon és familiárisaik seregén alapult. Többen közülük már az 1270-es években céltudatosan törekedtek arra, hogy zárt uralmi területet alakítsanak ki. Az eredmény közismert: az ország hosszú évekre az előkelők egymással rivalizáló csoportjai között folyó, ki-kiújuló küzdelem színterévé vált. Az egyre anarchikusabb állapotok felszámolásának reményét az 1277 májusában a főpapok, a bárók, a megyebeli nemesek és a kunok részvételével tartott rákosi gyűlés határozatai élesztették fel, melyek a törvényes kort elért⁶³ IV. László kezébe adták az ország kormányzatát, s intézkedéseket helyeztek kilátásba a „hatalmaskodók”-kal szemben.

A váratlan fordulat, melynek háttérében a kutatás okkal gyanítja a III. András korában majd teljes szellemi vértezetben színrelépő korai magyar rendiség első, még kiforratlan próbálkozását, csakhamar biztató eredményekre vezetett. Márk fia Roland és a Geregyék leverése 1277–78-ban évek óta az első sikeres fellépés volt a királyi hatalom ellen lázadó bárókkal szemben, a magyar királyi sereg részvétele a dürnkruti csatában pedig az ország külpolitikai cselekvőképességének visszanyeréséről tanúskodik. A tartományi hatalom kiépítésében a legmesszebb jutott Kőszegiek elleni akció ugyan kudarcot vallott 1277 nyarának végén, de legalább sikerült elszigetelni a Henrik-fiakat régi szövetségeseik, a Gutkeledék leválasztása révén. IV. László 1278 nyarán, a jelek szerint elsősorban a Csákok intencióit követve, kibékült egykori elrablójának, Joachim bánnak a fivéréivel, Istvánnal és Miklóssal.⁶⁴

A Csákok és a Gutkeledék kiegyezése határozott Kőszegi-ellenes éllel jött létre,⁶⁵ s amint azt az 1279. évi királyi oklevelek méltóságsorai mutatják, IV. László kormányzatán belül ez a csoport jutott hatalomra. A nyolc országbárói tisztség közül négyet viseltek Csákok: a trencsényi ágbeli Máté fiai közül Máté volt a nádor, István az asztalnokmester és Péter a lovászmester,⁶⁶ míg tárnokmesterként a nemzetség egy

63 A középkori magyar jog megkülönböztette egymástól a „törvényes kor”-t (legitima aetas) és a voltaképpen nagykorúságot jelentő „teljes kor”-t (perfecta aetas), vö. *Holub József*: Az életkor szerepe középkori jogunkban és az „időlátott levelek”. Bp. 1922. (különösen 13–29.) – IV. László 1262 őszén született, l. *Kállay Ubul*. Kutatások IV. László korára. Századok 40(1906) 45.

64 1278: *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I–IV*. Bearb. von Hans Wagner, Irntraut Lindeck-Pozza. Graz–Köln–Wien, 1955–85. (= UB) II. 111–112.

65 A Kőszegiek és a Gutkeledék kapcsolata Joachim bán halála (1277), s kiváltképp a Kőszegieknek a Baboníccokkal a Gutkeledék kárára történt dubicai kiegyezése (1278) után nyilvánvalóan megromlott, l. *Szűcs*: Az utolsó i. m. 297–298.

66 Péter lovászmester azonosítása nem egyértelmű. Wertner Aba nembéli Dávid fia Péternek véli, l. *Wertner Mór*: Az Árpád-kori udvari tisztviselők sorozata. Történelmi Tár 1899. 644–645.

másik, újlaki ágából való Pós fia Ugrin szerepel. A Gutkeled fivérek közül István az országbíró-ságot, Miklós pedig a szlavón bán-ságot kapta meg. A Csákok és a Gutkeledék mellett még két „kívülálló” jutott szerephez: Aba nembéli Dávid fia Finta az erdélyi vajda, a Kaplony nembéli (Nagymihályi) Jákó fia Jákó a pohárnokmester tiszttét töltötte be.⁶⁷ A királyi tanács összetétele biztosítékot ígért arra nézve, hogy a másfél évvel korábban megkezdett stabilizáció: a központi kormányzat erejének helyreállítása és – ami az idő szerint ezzel azonos értelmű volt – a Kőszegiek visszaszorítása 1279-ben is folytatódni fog. Hogy az események végül más fordulatot vettek, abban sajátos módon egy olyan akciónak jutott kulcsszerep, mely eredeti céljait tekintve maga is az anarchikus állapotok felszámolására és a királyi hatalom helyzetének javítására lett volna hivatott.

Az 1279 elején az országba érkező pápai legátus, Fülöp fermói püspök ugyanis – jóhiszemű tájékozatlanságból vagy más okból (ez nem tudható) – politikai feladatának sikeres befejezéseként értékelte a király és a Kőszegiek között közvetített egyezséget,⁶⁸ s ezt követően legfontosabb teendőjének a magyarországi kunok megrendszabályozását tekintette. A kunok, ehhez nem férhet kétség, még csak színleg sem igen törekedtek keresztényeknek mutatkozni, hanem ősi szokásaikat követve pogányként éltek az országban. Efelett a magyar királyok hajlamosak voltak szemet hunyni, részint mivel a pogány kunok és a keresztény magyarok egymás mellett éléséből szükségképpen fakadó súrlódások hevéssége a tatárjárást követő visszatelepítés után már meg sem közelítette az 1241 előtti időkre jellemző szintet, kiváltképp pedig azért, mert a kunok jelentékeny fegyveres ereje mindenkor nélkülözhetetlen volt a központi kormányzat számára. Jellemző módon az 1277. évi rákosi gyűlésen megjelentek között is ott szerepeltek a kunok, ami félreérthetetlen jele annak, hogy a kibontakozó konszolidáció igényt tartott és számíthatott is a kunok támogatására. A kunok ügyének bolygatása ily módon nem volt sem időszerű, sem kívánatos, hiszen a legátus türelmetlen és erőszakos fellépése a kunok kereszténységre térítése, nomád hagyományaik felszámolása érdekében veszélyeztette ezt a stratégiai szövetséget.

Tetézte a bajt, hogy Fülöp mindeközben fennen hangoztatta azt a 11. század végén megfogalmazódott szentszéki vélekedést,⁶⁹ mely szerint az Árpádok a dinasztia alapítójának tekintett Szent István ideje óta a római pápa hűbéreseiként uralkodtak volna. A legátusnak végül sikerült kikényszerítenie a tétényi országos gyűlésen az ún. kun törvény elfogadását, mely, bár némiképp tompította Fülöp eredeti követeléseinek élet, alkalmas volt arra, hogy kiváltsa a kunok felzúdulását. Éppen nem csodálatos tehát, hogy IV. László uralkodói szuverenitásának védelme és konszolidációs

67 IV. László 1279. évi oklevelei közül az országbárók teljes listáját megadja jan. 30.: ÁÚO XII. 252–253., márc. 13.: CD V/2. 490–493.; a pohárnokmester nélkül jún.–aug. között: RA II/2–3. 242.; az asztalnok-, a lovász- és a pohárnokmester nélkül jún.–aug. között: CD V/2. 504–507. (vö. RA 2942., 2946., 2985., 2981. sz.-ok)

68 1279: HO I. 73–74.

69 Erre nézve l. *Gerics József*: *Judicium Dei* a magyar állam 11. századi külkapcsolataiban. In: *Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez*. Szerk. Mezey László. Bp. 1980. 111–134., vö. még *Uő*: *A korai rendiség Európában és Magyarországon*. Bp. 1987. (= *Gerics J.*: *Rendiség*) 219–264.

politikájának sikere érdekében a legkevésbé sem mutatkozott buzgónak a kun törvény rendelkezéseinek végrehajtásában; halogató taktikája azonban zátonyra futott a legátus konok eltökéltségén. Az év végére a konfliktus visszavonhatatlanul elmérgesedett. Októberben Fülöp interdiktum alá helyezte a királyt és országát, mire IV. László esküt téve a törvény végrehajtására előbb meghátrált, majd mégis inkább a kunokat választotta.⁷⁰

A király és a legátus közötti küzdelem, amint az eleve sejthető is, a jelek szerint megosztotta az országbárok csoportját. Mindenesetre erre vall, hogy az év végén négy poszton biztosan, egyen pedig feltételezhetően változás következett be. Szlavónia élén Gutkeled Miklóst bizonyos Péter váltotta fel, aki alighanem azonos azzal a Tétény nembéli Benedek fia Péterrel, akiről a szakirodalom azt tartja, hogy tisztségét 1280 és 1283 között töltötte be,⁷¹ valójában tisztségének első említése – saját oklevele – 1279. december utolsó napjáról való.⁷² Egy 1279 decemberében kelt oklevélben IV. László Lőrincet mondja tárnokmesterének,⁷³ aki vélhetően az eddigi szörényi bánnal, Lőrinc vajda fia Lőrincsel azonos,⁷⁴ azaz Csák Ugrin tárnokmester is távozni kényszerült. Csák nembéli István helyett egy 1279. évi, napi kelet nélküli oklevélben bizonyos Péter mondja magát asztalnokmesternek, aki minden bizonnyal azonosítható István öccsével, az addigi lovászmesterrel, akinek a tisztét viszont rövid időre egy saját oklevelében H.-ként említett személy (Osl nembéli Herbord vagy ennek azonos nevű fia?) vette át, hogy aztán végül (Péc nembéli?) Apornak jusson a lovászmesterség.⁷⁵ Feltehető végül, hogy Gutkeled István országbíró és mosoni ispán is még 1279-ben távozott posztjairól, s adta át az országbírósgát Aba Finta fivér-

70 Minderre I. *Szűcs*: Az utolsó i. m. 279–308.

71 *Wertner Mór*: Az Árpádkori bánok. Századok 43(1909) 411–412. (tévesen), vö. KMTL 650.

72 CDCr VI. 317.

73 HO VI. 248. (keltére I. RA 3019. sz.)

74 Személyére I. *Wertner Mór*: Újabb nemzetiségi kutatások VIII. Turul 26(1908) 129. Szörényi bánságára I. ÁÚO XII. 252–253., CD V/2. 490–493., CD V/2. 547–548., RA II/2–3. 242. – Megjegyzendő, hogy a tárnokmesterek sorozatában Wertner nem határozza meg Lőrinc személyét (*Wertner*: Udvari i. m. 666.), ill. felmerült az Aba nembeli Lőrinc fia Lőrincsel való azonosítás gondolata (KMTL 662.).

75 Az asztalnok- és lovászmesteri tisztségben történt változások rekonstruálása nehézségekkel terhes. 1279 nyarán még kétségtelenül Csák nembéli István az asztalnokmester és fivére, Péter a lovászmester, előbbi a pozsonyi, utóbbi a somlyói – azaz krassói, vö. *Györffy Gy.*: Tört. földr. III. 493–494. és *Kristó Gyula*: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp. 1988. (Nemzet és emlékezet) 468–469. – ispánságot is viselte (RA II/2–3. 242.). Péter asztalnokmester és H. lovászmester oklevelei napi kelet nélküliek, s mindketten mosoni ispánnak is címezik magukat (ÁÚO IX. 251. és 251–252.), így a két oklevél nyilván nem tükrözhet azonos időpontra jellemző állapotot. A megoldás abban kereshető, hogy feltételezzük: (1.) a forrásainkban élőként utoljára 1279-ben szereplő Csák István asztalnokmester és pozsonyi ispán még az évben meghalt, (2.) mindkét tisztségében fivére, Péter lépett az örökébe, (3.) aki helyett viszont az említett H. lett a lovászmester egyúttal a mosoni ispánságot is viselve (ezt az állapotot tükröznék oklevele, ÁÚO IX. 252.). Ezt követően azonban, (4.) de még 1279-ben, H. elvesztette mindkét tisztségét, s (5.) a mosoni ispánságot Csák Péter asztalnokmester szerezte meg, aki oklevelében ennek megfelelően pozsonyi és mosoni ispánnak mondja magát (ÁÚO IX. 251–252.), a lovászmesterségben pedig (6.) talán már ekkor H. helyébe lépett Apor, akinek e tisztségére ugyan csak 1280-ból van adatunk (CDCr VI. 355.), ám, mint látni fogjuk, bizonyos megfontolások lehetővé teszik tisztségviselése kezdetének 1279-re helyezését.

ének, Péternek.⁷⁶ Mindezen változások legszembetűnőbb vonása a Gutkeledék kiszorulása a királyi tanácsból. István asztalnokmester halála és Ugrin tárnokmester távozása révén meggyengültek a Csákok pozíciói is, kegyvesztettségükről mégsem lehet szó, hiszen Máté megtarthatta a nádori méltóságot, István örökébe pedig Péter lépett. Ha helytálló az Aba Péter országbíróságának kezdetét illető feltevés, akkor egyértelműen megállapítható az Abák térnyerése. Jákó pohárnokmestert még 1280-ban is tisztségében találjuk, így személyét a változások nem érintették.⁷⁷

Ami mármost a királyi tanács átalakításának hátterét illeti, figyelmet érdemlő körülmény, hogy a személycserék előtti állapotot tükröző utolsó adataink 1279 nyaráról – azaz a kunok ügyének napirendre kerülése idejéből – valók,⁷⁸ azon két esetben viszont, amelyekben az új tisztségviselők feltűnése hónaphoz, illetve naphoz köthető, az év decembere szerepel, tehát olyan időpont, amikor IV. László már végleg szembefordult Fülöp legátussal.⁷⁹ Ennek alapján indokoltnak látszik arra gondolni, hogy a változások szervesen kapcsolódtak a mindinkább elmélyülő válsághoz, s ha valóban így volt, akkor a tisztségüktől megválni kényszerülők lehettek azok, akik a kiéleződő konfliktus során vonakodtak elkötelezni magukat IV. László mellett, a helyükön maradó és az újonnan kinevezett bárók ellenben – legalábbis ekkor még – kitartottak királyuk mellett.

Első pillantásra ésszerűnek tűnne a királyi tanácson belüli kenyértörés időpontját a Fülöp legátus által október elején kimondott interdiktum utánra helyezni, ám egy halvány nyom arra utal, hogy arra már korábban sor került. Szeptember 26-án ugyanis a király Csák Mátét „volt nádor”-nak (*quondam palatinus*) mondja, s az oklevél tartalma után ítélve valószínűtlen, hogy pusztá elírásról lenne szó.⁸⁰ IV. László október 16-án kelt oklevelében viszont ismét Máté kerül elő nádorként.⁸¹ A jelenség vélhető magyarázata, hogy Csák Máté a legátus és a király viszályában eleinte habozott az utóbbi oldalára állni, s IV. László rövid időre meg is fosztotta méltóságától, ám Máté végül mégiscsak a királyi politika támogatása mellett döntött, s visszanyerte tisztségét. Mivel a szeptember 26-i oklevél a Mátéval való konfliktus lezárultára utal, a királyi tanács átalakítása a hónap elején történhetett, akkor tehát, amikor a

76 Gutkeled István országbíróként utoljára az év nyarán szerepel (RA II/2–3. 242.) s ezzel egy időben – júl. 1-jén – még említik mosoni ispánként (CDCr VI. 303.). Ezt követően nincs adat országbíróságára, utóda is csak 1280. július 19-én tűnik fel. Azért indokolt a váltás 1279-re helyezése, mert – mint az előző jegyzet adataiból kitűnik – a mosoni ispánságot István már bizonyosan elvesztette az évben.

77 A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára I–II. Szerk. Nagy Gyula. Bp. 1887–1889. (= Sztáray) I. 24.

78 CD V/2. 507. és RA II/2–3. 242.

79 Ami persze nem vonatkozik az asztalnokmesteri méltóságra, amelyben Csák István feltehetően 1279-ben bekövetkezett halála tette szükségserűvé a váltást.

80 RA II/2–3. 250–251.

81 HO I. 81. – Az oklevél 1279-re helyezését a kelethely és a nádor névbetűje mellett (vö. RA 3013. sz.) az is alátámasztja, hogy az év során Máté nádor a Sopron megyei királyi népek földjeinek ügyében is eljár, s az ide vonható okleveleinek egyike arra utal, hogy felhatalmazása nemcsak a megyére szolt, hanem országos hatáskört biztosított számára (UB II. 130–131.)

király megkísérelte megakadályozni a legátus által egybehívott budai zsinat megtartását.⁸²

Bárói hűségét minden addiginál keményebb próba elé állította IV. László 1279–80 fordulóján, midőn elfogatta és a kunok kezére adta Fülöp legátust. A sokkal inkább dacból, semmint érett megfontolásból fakadó lépés az egyházzal és közvetve az egész keresztény világgal fordította szembe Magyarországot, ami már vállalhatatlan volt a bárók többsége számára. Elhatározták a király elfogását, s tervüket véghez is vitték. IV. László fogságba ejtésének időpontját Pauler Gyula tisztázta. Meggyőző érvekkel igazolta, hogy arra a király erdélyi tartózkodása során, 1280 elején – január 17. után⁸³ – került sor, bár maga a fogság rövidebb lehetett, mint Pauler gondolta.⁸⁴ Az a Pauler sugallatára elterjedt vélekedés azonban, miszerint a királyt fogságba ejtő bárók vezéralakja Aba Finta erdélyi vajda lett volna,⁸⁵ vitathatónak tűnik.

A IV. László elfogatásáról tájékoztató forrásaink nem tartalmaznak ezzel kapcsolatos információt,⁸⁶ néhány megfontolás azonban arra látszik utalni, hogy a bárók akciójának kezdeményezője a nádor, azaz Csák Máté lehetett. A kérdés eldöntésénél figyelembe veendő, hogy az elfogott uralkodót annak a Borsa nembéli Rolandnak az őrizetére bízták, aki utóbb éppen Csák Máté második nádorsága idején – 1282-ben – nyerte el (először) az erdélyi vajdaságot,⁸⁷ továbbá az is, hogy Csák Máté a legátus és a király konfliktusában – mint láthattuk – már korábban is ingadozó álláspontot képviselt. Pauler véleményét vélhetően az befolyásolta, hogy egyrészt IV. László elfogására Erdélyben – tehát a Finta kormányzása alatt álló országrészben – került sor, másrészt pedig, hogy úgy vélte: a király kiszabadulása körüli időkben (szerinte március elején) már az uralkodót, ha nem is hatalmában, de befolyása alatt tartó Finta volt a nádor.⁸⁸

82 *Vetera monumenta historica Hungariorum sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner. I–II. Romae, 1859–60. (= Theiner) I. 347.; a zsinat 1279. szeptember 14-én ért véget, I. *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*. Ed. Stephanus Ladislaus Endlicher. Sangalli, 1849. 565.*

83 Vö. CD V/3. 17.

84 Pauler március 10-ről ismeri IV. László ezt követő első oklevelét (*Pauler Gy.*: i. m. II. 560., vö. ÁÚO XII. 297.), valójában már február 11-én és március 5-én is adott ki okleveleket (RA 3035–3036. sz.-ok). – Korábban Szabó Károly 1280 nyarára helyezte a király fogságát (*Szabó K.*: i. m. 95–98.).

85 *Pauler Gy.*: i. m. II. 368–370.; az újabb irodalomból l. *Sohymosi L.*: i. m. 175., *Kristó Gyula–Makk Ferenc*: *Az Árpád-házi uralkodók*. Bp. 1988. (IPM Könyvtár) 293. (a vonatkozó rész *Kristó Gy.* munkája), *Kristó Gy.*: Régmúlt i. m. 267., *Szűcs*: *Az utolsó i. m. 308.* – Megjegyzendő, hogy már Szabó Károly is Aba Fintát kereste az események hátterében (*Szabó K.*: i. m. 94., 2. jegyz.).

86 *Catalogus fontium historiae Hungaricae aeo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCII. Collegit Albinus Franciscus Gombos. I–III. Budapestini, 1937–1938. (= Gombos F.: Cat.) I. 88., 118. (vö. 177.), 681., III. 1735., 1827–1828., I. még CDCr VI. 421.*

87 *Gombos F.*: Cat. III. 1828., ill. A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára I–V. S. a. r. Géresi Kálmán. Bp. 1882–1897. (= Károlyi) I. 15.

88 *Pauler Gy.*: i. m. II. 370. – Szűcs Jenő vélekedése szerint Finta már a király fogsága idején magához ragadta a nádori méltóságot, l. *Szűcs J.*: *Az utolsó i. m. 308.*

Ha így történt volna, akkor okkal gondolhatnánk valóban, hogy a szálak Finta kezében futottak össze, csakhogy még 1280. július 19-én is Csák Mátét találjuk nádorként a kormányzat élén, miközben Finta változatlanul erdélyi vajda.⁸⁹ Aba Finta tehát nem IV. László fogsága idején vagy nem közvetlenül azt követően lett nádorrá, hanem csak hónapokkal később. A királyi tanács azonban, a jelek szerint, valóban átalakult a király fogsága idején: 1280 májusában ugyanis egy bizonyos István szerepel szlavón bánként, Csák Ugrin pedig tárnokmesterként.⁹⁰ A változásokat azért indokolt a király fogságának időszakára helyezni, mert két olyan méltóságot érintenek, amelyekre – amint arról már szó esett – IV. László 1279 végén nevezett ki új, az egyházzal szembeni konfrontatív politikáját támogató bárókat Tétény Péter és Lőrinc fia Lőrinc személyében. Most viszont őket távolították el a királlyal szembe forduló bárók a tanácsból.⁹¹ Mivel Csák Ugrin esetében egyértelműen a tárnokmesterségbe való visszatérésről van szó, hipotetikusán megkockáztatható talán az a feltevés, hogy az egyébként ismeretlen István szlavón bán Gutkeled Istvánnal, a minapi országbíróval lenne azonos, azaz a királyi tanács átalakításakor a bárók a kun konfliktus előtti kormányzat visszaállítására törekedtek, ami az egyház irányában tett politikai gesztusként is értelmezhető.⁹²

A legátus és a király elfogatásával csúcspontjára jutott feszültség a két fogoly szabadon bocsátásával enyhült. A meghátrálásra kényszerült IV. László 1280 márciusában Pascasius pozsonyi prépost közvetítésével⁹³ kibékült Fülöppel, ismételten esküt téve a kun törvény végrehajtására és arra is, hogy megbocsát a korábban neki vétőknek.⁹⁴ A sarokba szorított uralkodó mozgástere, úgy tűnik, csak az év nyarán tárgult valamelyest, amit az mutat, hogy a királyi tanácsot sikerült az 1279. év végi állapotoknak megfelelően újjászerveznie, menesztve a fogsága idején tisztségekhez

89 CDCr VI. 355. (az oklevél hitelére l. RA 3056. sz.) – Van ugyanakkor még egy forrásunk, mely összekapcsolhatná a király elfogatásának eseményét Aba Finta személyével. 1287-ben ugyanis Ákos nembéli István azért adományozza az Ajtony nembéli Szuhai János fia Albertnek felbarcai örökölt földjét, mert az 60 márkán váltotta ki magát Finta fogságából, melyet vele és érte (cum eodem et pro eodem) szenvedett el (ÁÚO XII. 460.). Elvileg felmerülhetne ezen utalás afféle magyarázata, hogy Ákos István és Szuhai Albert IV. László társaságában estek Finta fogságába. Ha így lett volna, azt az oklevél aligha hallgatná el, s ezért valószínűbb, hogy Finta egy olyan hatalmaskodásáról van szó, mely független a király 1280. eleji fogságától.

90 CDCr VI. 341. és ÁÚO IX. 282. (ez utóbbi máj. 1. után kelt, vö. ÁÚO IX. 281–282.)

91 Arra nézve, hogy Apor lovászmesternek és Aba Péter országbírónak is távoznia kellett volna, nincsenek adatok, mindenesetre Pétert illetően – tekintettel fivérére, Fintára – ez nem is valószínű. Tétény nembéli Péter elmozdítása a szlavón bánzásg éléről ellenben annál is inkább tanácsos volt, mert fivére, Pál megpróbálta fegyveres erővel kiszabadítani a – vélhetően Borsa Roland egyik várában – fogva tartott IV. Lászlót, l. 1281: HO VIII. 211–212. (hitelére l. RA 3102. sz.).

92 István szlavón bán Gutkeled Istvánnal való azonossága mellett szólhat, hogy IV. László 1280 végén két oklevelében is említi Gutkeled István és Miklós bizonyos „kihágás”-ait (excessus), amelyekben fivérük, Pál nem volt részes (HO VIII. 213. és CD V/3. 89–90., keltükre l. RA 3083–3084. sz.-ok). Ezek az adatok a Gutkeled fivéreknek a király elfogatásában játszott szerepére utalhatnak.

93 ÁÚO IV. 214–215.

94 *Pauler Gy.*: i. m. II. 369.

jutó bárókat.⁹⁵ Ezt követően az uralkodó már elég erősnek érezhette magát ahhoz, hogy radikálisan átalakítsa kormányzatát: eltávolította Máté nádort, s helyébe Aba Fintát ültette, akinek erdélyi vajdaságát Tekus fia István vette át.⁹⁶ Az új vajda eladrig csupán jelentéktelen tisztségeket töltött be,⁹⁷ igaz, származása nem is követelt helyet neki az országnagyok között.⁹⁸ Az országbárók közé emelkedését minden bizonnyal Aba Finta pártfogásának köszönhette, akinek árnyékában, fivéreivel együtt, az északkeleti országrész tekintélyes birtokosává küzdötte fel magát.⁹⁹ Ha az az idő szerint nagy befolyással bíró Fülöp legátusnak voltak is aggályai a királyi tanács át-szervezését illetően, a király részint adománnyal, részint újabb kötelezettségvállalással szerelte le az esetleges ellenállást,¹⁰⁰ s meglehet, talán arra is hivatkozott, hogy a kunok mozgolódása miatt az országnak a korosodó Máténál energikusabb nádorra van szüksége.

Az persze nem tudható, hogy az uralkodó a nyilvánosság előtt valóban ezzel indokolta-e a nádori méltóságban véghezvitt személycserét, miként az sem, hogy kellett-e egyáltalán bármivel is indokolnia döntését. Az előzőekben mindenestre Fülöp oly magától értetődő természetességgel vette semmibe IV. László szuverenitását, hogy a dolog egyáltalán nem elképzelhetetlen. A király döntésének hátterében nyilván ott munkált az elfogatása miatti revansvágy, ám ugyanakkor az is bizonyos, hogy a kunok valóban lázongtak. A király márciusi esküje aligha maradhatott titokban előttük, s válaszlépésük sem váratott sokáig magára.

Ahhoz, hogy a lehetőségekhez mérten pontos képet rajzolhassunk a kunok 1280. évi megmozdulásáról, elengedhetetlenül szükséges a IV. László és a kunok harcairól adatokat fenntartó oklevelek csoportján belül különválasztani az 1280. és az 1282. évi eseményekre vonatkozókat. Eltekintve a diplomatikai vizsgálatok során hamisnak bizonyult oklevelektől,¹⁰¹ valamivel kevesebb, mint három tucat forrásszöveg áll rendelkezésre, zömmel királyi oklevelek *narratioi*. Ezek közül, mivel a Hód-tavi csatára 1282-ben – s nem 1280-ban – került sor, figyelmen kívül hagyhatók

95 Júl. 19-én (Csák) Máté a nádor, (Aba) Péter az országbíró, (Tétény) Péter a szlavón bán, (Aba) Finta az erdélyi vajda, (Lőrinc fia) Lőrinc a tárnokmester, (Csák) Péter az asztalnok-, (Péc?) Apor a lovászmester (CDCr VI. 355.). Ha a méltóságsorban említett István azonos a májusban szereplő szlavón bánnal (vö. CDCr VI. 341–342.), akkor ő szerény kárpótlásként kaphatta a soproni ispánságot.

96 ÁÚO IX. 269., HO VI. 264., Sztáray I. 26.; ill. Sztáray I. 24.

97 1273: királyi szekérnagy, beregi és pataki ispán – RA II/2–3. 59.; 1275: királyi szekérnagy és pataki ispán – HO VIII. 176.; 1277: tornai ispán – RA II/2–3. 190. (hitelére 1. RA 2800. sz.); 1279: kucsói bán – HO VI. 248.

98 *Wertner Mór*: Családtörténeti adalékok (II. A Tornaiak ősei). Turul 10(1892) 172–177. és *Engel Pál*: Néhány XIV. századi erdélyi alvajda származása. In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Kovács András, Sipos Gábor, Tonk Sándor. Kolozsvár, 1996. 178–179.

99 Birtokaikra – a teljesség igénye nélkül – l. *Györffy Gy.*: Tört. földr. I. 49., 746., II. 472.

100 *Theiner* I. 347.; CDCr VI. 378–379.

101 1280: HO VIII. 207. (RA 3070. sz.); 1282: ÁÚO IX. 329–330. (RA 3171. sz.), CD V/3. 122–124. (RA 3200. sz.); 1283: CD V/3. 165–167. (RA 3238. sz.), RA II/2–3. 317. (RA 3239. sz.); 1284: ÁÚO IX. 384–387. (RA 3343. sz.); 1285: ÁÚO IX. 419–422. (RA 3356. sz.)

mindazon oklevelek, amelyek az ütközetet említik.¹⁰² A fennmaradó szövegek megítélését illetően biztos támpontot kínál a IV. László szalánkeméni táborozásáról tájékoztató oklevél, amely minden kétséget kizáróan 1280. november 11-én kelt. Az oklevélbe foglalt királyi rendelkezés kiadására akkor került sor, „midőn az országunkat elhagyó kunok ellen vonultunk és az Aldunánál szálltunk meg” (*cum nos procederemus contra Comanos de regno nostro recedentes et inferius iuxta Danubium descendissemus*).¹⁰³ Ezen utalás aligha értelmezhető másként, mint hogy az ügyükben hozott törvény közeli végrehajtásától tartó kunok szállásaikat elhagyva megindultak az ország határain túlra, s a király kiköltözésük megakadályozása végett szállt hadba.¹⁰⁴ Mindazon forrásaink, amelyekben az országból kivonuló kunokról és a király ellenük vezetett hadjáratáról esik szó, nagy bizottsággal tehát az 1280. évre vonatkoztathatók.¹⁰⁵ Egy újabb oklevél további adatokkal szolgál, előadva, hogy az adományos érdemszerző cselekedeteinek egyikére akkor került sor, „amikor országunk báróinak és nemeseinek sokaságával a Havasokon túlra mentünk, hogy visszahozzuk az országunkból titokban elmenekült kunokat a tatárok határvidékeiről” (*cum pro reducendis Cumanis, qui clandestine de regno nostro aufugerant, de finibus et terminis Tartarorum ... ultra Alpes collecta multitudine baronum et nobilium regni nostri accessissemus*).¹⁰⁶ Kiderül tehát, hogy a kunok valóban elhagyták az országot, s

102 1282: HO VIII. 450–451. (kétes hitelű, I. RA 3179. sz.); 1283: RA II/2–3. 326., Hazai oklevéltár 1234–1536. Szerk. Nagy Imre, Deák Farkas, Nagy Gyula. Bp. 1879. (= Hazai) 100.; 1284: RA II/2–3. 342. (kétes hitelű, I. RA 3330. sz.), CD V/3. 250–51.; 1285: RA II/2–3. 360. (vö. RA 3370. sz.), ÁÚO XII. 160. (keltére I. HH 76–77., 129. sz.); 1287: RA II/2–3. 375., ÁÚO XII. 453.; 1289: Székely oklevéltár I. (1211–1519). Szerk. Szabó Károly. Kolozsvár, 1872. (= Székely Okl.) 22. – Más megítélés alá esik két olyan oklevél (1288: CD V/3. 409–412. és 1289: Hazai 116–117.), melyek említik ugyan a Hód-tavi csatát, ám narratiojuk más részei az 1280. évi eseményekre vonatkoznak.

103 CDCr VI. 366–367.

104 Az oklevél szövegét így értelmezte Szabó K.: i. m. 99., Pauler Gy.: i. m. II. 372–373. és Karácsonyi J.: Hód-tavi i. m. 626–627., 628. – Blazovich ezzel kapcsolatos ellenvetése, miszerint az oklevélben „sem a király akarata ellenére kivonuló kunokról, sem azok visszahozataláról nem esik említés” (Blazovich L.: i. m. 942.), formailag helytálló ugyan, ám ha a kunok kivonulása IV. László kedvére való fordulat lett volna, akkor nyilván nem vonul ellenük, ám mivel sereggel indult utánuk, más célja aligha lehetett, mint a kivonulás megakadályozása, azaz a kunok visszahozatala, amit, mint utóbb látni fogjuk, egy másik oklevél fel is említ.

105 1283: „cum Comani in regno nostro existentes se a maiestate regia retrahere et honorem regium deprimere voluissent” – UB II. 167–168. (az oklevél idesorolásánál döntő súllyal esett a latba, hogy a narratio a kunok elleni hadjáratot a dürnkruti csata – 1278 – és Szalánc ostroma – 1281 – között sorolja fel); 1289: az adományosok rokona „per Cumanos in perfidiam versus de regno nostro recedentes unacum comite Chepano domino suo pugnando cum eisdem exitit interemptus” – Hazai 117. (a narratio egy más része azonban az 1282. évi Hód-tavi csatára vonatkozik).

106 1288: CD V/3. 410. A szöveg magyar fordítása Sz. Galántai Erzsébet munkája, I. Középkori történelmi oklevelekben (1002–1410). A szövegeket vál., előszó és jegyz. Kristó Gyula. Szeged 1992. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 1.) 106. – A narratio egy más része a Hód-tavi csatára vonatkozik.

IV. László seregével a későbbi Havasalföld területén – a „Havasokon túl ... a tatárok határvidékein” – is követte őket.¹⁰⁷

Alapvetően más elemekből építkezik a Hód-tavi csatát említő oklevelek utalásából kirajzolódó történet. Ezekben szó sem esik a kunok elvonulásáról, annál inkább lázadásukról (*insurgere, convenire*),¹⁰⁸ az ellenük indított hadjáratról és a velük vívott csatáról (*expeditio, exercitus, bellum, conflictus, certamen, prelium*), valamint a megjutalmazottak abban való hősiességéről.¹⁰⁹ Azokban az oklevelekben, amelyek nem említik ugyan a Hód-tavi csatát, de a *narratio* relatív kronológiája miatt¹¹⁰ vagy más okból¹¹¹ az 1282. évhez sorolhatók, ugyanezek a motívumok tűnnek fel, kiegészülve a fellázadt kunok pusztításainak,¹¹² a kunok felett a csatában aratott győzelemnek (*victoria*),¹¹³ majd ezt követően a levert kunok kiűzésének, illetve határokon túlra menekülésének¹¹⁴ a felemlegetésével. Az előzőekben az 1280. évi eseményekhez kapcsolt oklevelekből viszont éppen ezek a motívumok hiányoznak,¹¹⁵ s ily módon a rendelkezésre álló adatok szétválasztása megalapozottnak tekinthető.¹¹⁶

107 Indokoltnak látszik tehát azon oklevél idevonása is, amelyben kunokról ugyan nincs szó, de az adományosok „specialiter ultra Alpes in confinio Tartarorum” tettek szolgálatokat (1286: HO VI. 316.).

108 1284: RA II/2–3. 342. (kétes hitelű, l. RA 3330. sz.), CD V/3. 250.; 1285: RA II/2–3. 360.; 1287: RA II/2–3. 375.; 1288: CD V/3. 410.; 1289: Székely Okl. 22.

109 1283: RA II/2–3. 326., Hazai 100.; 1284: RA II/2–3. 342. (kétes hitelű, l. RA 3330. sz.), CD V/3. 250–251.; 1285: RA II/2–3. 360., ÁÚO XII. 160; 1287: RA II/2–3. 375., ÁÚO XII. 453.; 1288: CD V/3. 410.; 1289: Székely Okl. 22.

110 1283: ÁÚO IX. 276–277. (Győr ostroma, Dürnkrot, Szalánc, kunok – keltére l. RA 3220. sz.), RA II/2–3. 311. (Szalánc, kunok), CD V/3. 207. (Gede ostroma, kunok); 1284: HO VI. 311–312. (Gede, kunok, Borostyánkő ostroma); 1285: CD V/3. 259. (a Geregyék leverése, Szalánc, kunok). – Ez utóbbi oklevélnél megjegyzendő, hogy a relatív kronológia rendjét csak látszólag borítja fel Adorján ostromának és az Alárd-fiak elleni harcnak a kunok elleni hadjárat után történő említése. E két utóbbi esetben ugyanis már nem az adományos érdemeiről, hanem rokonai haláláról esik szó (vö. még pl. 1288: HO VI. 332., 1289: Hazai 116–117.).

111 Idetartozik Miklós nádor azon 1284. évi oklevele, amely szerint „cum ... Ladislaus ... rex ... gentem Cumanorum propter ipsius notoriam infidelitatem de regno suo excluderet, comes Johannes filius Isiph de genere Bew, in conflictu, quem idem dominus rex habuit contra ipsos Cumanos, extitit per eosdem Cumanos interemptus” – Új Magyar Múzeum 2(1851–1852) 205. 5. jegyz. (amiből egyértelmű, hogy az eset nem történhetett a kunok visszakényszerítése miatt indított 1280. évi hadjárathoz), ill. Erzsébet (Izabella) királyné Bagón fia Lukács részére kiállított oklevelei, melyekben a kunok lázadásáról és az ellenük vívott csatáról esik szó (1284: HO VI. 306–308.).

112 1283: ÁÚO IX. 276–277. (keltére l. RA 3220. sz.), CD V/3. 207. – Ez utóbbit vö. még 1324: MOL DI 70621.

113 1283: RA II/2–3. 311.; 1282(?): HO VI. 307.; 1284: HO VI. 306.; 1290: ÁÚO XII. 496.

114 1284: Új Magyar Múzeum 2(1851–1852) 205. 5. jegyz.; 1285: CD V/3. 259.; 1290: ÁÚO XII. 497.

115 Megjegyzendő, hogy a Hód-tavi csatára vonatkoztatott egyik oklevélben (1283: RA II/2–3. 310–311.) az 1280. évi hadjárathoz sorolt egyik oklevélhez (1283: HO VI. 289–292.) igen hasonló megfogalmazások szerepelnek. A kérdéses oklevél elhelyezésekor a *narratio* relatív kronológiája, valamint a csata említése volt a döntő szempont. A *narratio* közötti megfelelések magyarázatául szolgálhat kiállításuk egymáshoz közeli időpontja: az utóbbi március 10-én, az előbbi május 22-én kelt.

116 Néhány oklevél esetében továbbra is bizonytalannak tűnik a bennük említett eseményeknek az 1280. vagy az 1282. évi hadjárat történetéhez tartozása. A király és a kunok csatájának említése miatt mindazonáltal inkább 1282-re látszik utalni 1284: HO VI. 303., CD V/3. 215.; 1288: ÁÚO

A fentiek figyelembevételével az 1280. évi kun hadjárat így rekonstruálható: A Magyar Királyság területén hagyományos életmódjuk fenntartását reménytelennek ítéelő kunok elhatározták szállásterületeik kiürítését, és az ősz elején megkezdték kivonulásukat az országból. A kunok mozgolódását tapasztalva a király elrendelte bizonyos helyek megerősítését,¹¹⁷ egyúttal országos hadat hívott egybe,¹¹⁸ talán Váradra, ahol október közepén tartózkodott.¹¹⁹ Innen vonult seregével Szalánkeménre.¹²⁰ A hadmozdulat célja vélhetően az volt, hogy elvágja a kivonuló kunok útját, csak hogy a király elkésett: a kunok – legalábbis a többség – már a „tatárok határvidékei” felé közeledett. IV. László szalánkeméni okleveleinek hallgatása alapján indokolt arra gondolni, hogy jelentősebb összecsapásra az ország területén nem került sor, s ugyanerre enged következtetni a kunok „titokban” (*clandestine*)¹²¹ történő kivonulásának említése.¹²² A király november közepén indult a kunok után a Kárpátokon túlra, ahol aztán – közelebről nem ismert módon – sikerült visszatérésre bírnia őket. A mintegy két hónapos hadjáratot követően IV. László 1280 decemberének végén már Pesten tartózkodott.¹²³

A kun hadjárat befejezése után néhány hónapnyi nyugodtabb időszak következett, melynek csendjét legfeljebb a Kőszegi fivéreknek a zágrábi püspökség birtokain elkövetett hatalmaskodása s azt követő kiközösítése verte fel.¹²⁴ Az eset, ha az

-
- XII. 470. és talán 1292: ÁÚO V. 67. is, míg három oklevél esetében az 1280-ra helyezés éppúgy elképzelhető, mint a Hód-tavi csatához kapcsolás (1284: ÁÚO IV. 264., HO VI. 309.; 1288: HO VI. 332.) – A két kunok elleni hadjáratra vonatkozó adatok szétválogatásával már Karácsonyi is megpróbálkozott, több esetben más eredményre jutva, l. *Karácsonyi J.*: Hód-tavi i. m. 634. 14. jegyz.
- 117 1283: UB II. 167–168. – Máig megoldatlan az ebben az oklevélben említett „Swynwar castellum” (Sövényvár?) azonosításának kérdése. A kunok ismert szállásterületei alapján (*Győrffy Gy.*: Tört. földr. III. 525–532.) leginkább a dél-alföldi régióban lenne kereshető, ott azonban ilyen nevű erősség, ill. település nem ismert. Pusztá ötletként felmerül, hogy a „Swynwar” alak a Kwynwar elírása lehet, mely esetben a „castellum” a Kovinként is szereplő Keve(vár)-ral lenne azonosítható. Megjegyzendő, hogy Keve fontos aldunai átkelőhely volt (*Győrffy Gy.*: Tört. földr. III. 318.), s ily módon szerephez jutása a kunok kivonulása során éppen nem lenne meglepő.
- 118 1288: „collecta multitudine baronum et nobilum regni nostri” – CD V/3. 410. – Erre utal egyébiránt a hadjárat ismert résztvevőinek származási helye is: Rubinus vasi ispán (1280: CDCr VI. 355., RA II/2–3. 264.) vépi udvarnokjobbágyok élén (1283: UB II. 167–168.), Nógrád megyei nemesek (1286: HO VI. 315–316.), Sáros megyei birtokos (1288: CD V/3. 409–412., vö. 1286: CD V/3. 320.), Fejér megye Duna–Tisza-közi részéről való birtokos (1289: Hazai 116–117., vö. *Győrffy Gy.*: Tört. földr. II. 443.).
- 119 1280. okt. 18.: Történeti közlemények Abaúj-Torna vármegye és Kassa múltjából 1(1910) 148.
- 120 1280. nov. 11.: HO VI. 319. és 317–318.
- 121 1288: CD V/3. 410.
- 122 Kisebb összecsapások azonban lehettek: egy ilyen alkalommal eshetett el Vejtei Sebestyén rokona, Protasius fia László, l. 1289: Hazai 117. (Az oklevél nem említi ugyan László halálának helyét, ám ha az „ultra Alpes” történt volna, ennek a körülménynek az említése elvárható lenne.)
- 123 HO VIII. 213., CD V/3. 89–90. – Szabó Károly és Pauler Gyula véleménye szerint (*Szabó K.*: i. m. 103–104. és *Pauler Gy.*: i. m. II. 372–373.) IV. László a „tatárok határvidékeiről” visszatérőben tartózkodott november 11-én Szalánkeménen. Ennek azonban ellentmond a már többször idézett szalánkeméni oklevél, abban ti. a kunok ellen vonulásról, s nem a már lezajlott hadjáratról való visszatérésről esik szó (CDCr VI. 366–367.).
- 124 CDCr VI. 382–384. és 386–387.

1280-as évek elején mindennaposnak még nem is mondható, a Henrik-fiak viselt dolgainak ismeretében különösebb meglepetést nem okozhatott a kortársaknak. Az már inkább megdöbbenést kelthetett, hogy IV. László – immár sokadjára tanúságot téve az egyház érdekei iránti érzéketlenségéről – a fivéreivel együtt kiközösített Kőszegi Jánost (Ivánt) tette meg nádorává. Pedig éppen ez történt: 1281. június 25-én Kőszegi János nádornak címezi magát oklevelében,¹²⁵ s az év során több más oklevél is e méltóság betöltőjeként említi.¹²⁶

A kormányzat élén végrehajtott személycsere pontos körülményei nem teljesen világosak. A rendelkezésre álló adatok szerint a királyi tanács átalakítása legalább három, de inkább négy tisztséget érintett: Aba Finta a nádori, Aba Péter az országbírói, Lőrinc fia Lőrinc pedig a tárnokmesteri tisztséget veszítette el, s alighanem ugyanerre a sorsra jutott az erdélyi vajdaságot Finta embereként elnyerő Tekus fia István is. Úgy tűnhet tehát, hogy teljessé vált a szakítás az uralkodó és a királyi tanácsban hónapok óta döntő befolyással bíró Abák között. A valós helyzet ennél a képnél némiképp árnyaltabb, mivel a Lőrinc fia Lőrincet felváltó, 1281 és 1283 között hivatalban lévő¹²⁷ Péter tárnokmester egy 1281. évi oklevelén függő pecsétje alapján nagy biztonsággal azonosítható Finta fivérével, Péterrel.¹²⁸

Az országbarói kart érintő változások április 21-re már bekövetkeztek, hiszen ezen a napon Aba Péter már tárnokmesterként szerepelt, s az országbíróiságot is utóda, János barsi ispán viseli.¹²⁹ Egy értelmezési nehézségekkel terhes adat ugyanakkor néhány nappal előbbre tolja a személycserek időpontját. A nyitrai káptalan 1281. április 15-én kiadott oklevelében ugyanis egy birtokügylet kapcsán „Péter nádor” szerepel,¹³⁰ aki aligha lehet más, mint Csák nembéli Máté fia Péter. Ha nem elírásról van szó¹³¹ – elmaradhatott példának okáért a „volt” (*quondam*) szócska¹³² –, akkor olybá tűnik, hogy a Fintát menesztő IV. László először Csák Pétert szemelte ki a nádori méltóságra, s csak utóbb döntött Kőszegi János mellett. A későbbi fejlemények ismeretében alaposnak látszik a gyanú, hogy az uralkodó a politikai támogatás mellett katonai segítséget is várt nádorától, s ezt valóban sokkal inkább remélhette a Kőszegiektől, mint a Csákoktól vagy bárki mástól.

A legsűrűbb homály mindazonáltal azokat az okokat fedi, amelyek a királyi tanács átszervezésére indították IV. Lászlót. Az a kombináció, miszerint Aba Finta

125 UB II. 148.

126 ÁÚO IX. 321., UB II. 151., 156., 157.

127 1281: ÁÚO IX. 296., Budapest történetének okleveles emlékei I. (1148–1301). Csánky Dezső gyűjtését kieg. és s. a. r. Gárdonyi Albert. Bp. 1936. (= BTOE) 199.; 1283: BTOE I. 213. – A Csete Lőrincet tárnokmesterként említő 1282. évi oklevél (HO VIII. 222–223.) hamis (RA 3199. sz.).

128 A pecsét fényképét közli *Kumorovitz Lajos Bernát*: A magyar pecséthasználattörténete a középkorban. Bp. 1993.² 44. kép (az új kiadásban téves képaláírással), vö. még *Pauler Gy.*: i. m. II. 561. és *Csorna József*: Magyar nemzetiségi címerek. Bp. 1995.² 1153–1155.

129 ÁÚO IX. 296. (kritikájára 1. RA 3103. sz.)

130 HO VI. 267.

131 Erre gondolt Karácsonyi, de ő tévesen Péter testvérét, Mátét említi, l. *Karácsonyi J.*: MNemz. 805.

132 Csák Péter előzőleg több ízben viselte a nádorságot, vö. *Wertner Mór*: Az Árpádkori nádorok genealógiája. Turul 16(1898) 119–120. és KMTL 474–475.

menesztése összefüggésben állna az uralkodó előző évi fogságával, és Fülöp fermói püspök távozása után a király ily módon szabadult volna meg tőle,¹³³ alig valószínű, hiszen – mint láthattuk – nincs okunk Fintát tartani a IV. Lászlót fogságba ejtő bárók vezetőjének. Leváltására is 1281 tavaszán került sor, amikor a legátus még az országban tartózkodott.¹³⁴ Az események után kiállított oklevelek, melyek Finta hűtlenségét (*infidelitas*)¹³⁵ vagy felségsértését (*crimen lese maiestatis*)¹³⁶ emlegetik, úgyszintén nem igazítanak el, hiszen az ok helyett a következményről szólnak. Hogy Finta „az országban mértéktelen pusztításokat” hajtott végre (*depopulationes in regno nostro intollerabiles committendo*),¹³⁷ az nem vitatható – hatalmaskodásairól több adat is tanúskodik¹³⁸ –, de a zágrábi püspökség birtokainak pusztítása miatt kiközösített Kőszegi János nádorrá emelése – s éppen Aba Finta (ha talán nem is közvetlen) utódként – arra enged következtetni, hogy azok aligha lehettek a király és Finta összekülönbözésének a fő okai. Akkor már inkább gyanítható az események hátterében Finta „szokásos megátalkodottsága és álnoksága” (*solita contumacia et perfidia*),¹³⁹ nagy kár, hogy nem tudjuk, pontosan mire vonatkozik e megfogalmazás. Az ok, ha, amint azt kézenfekvő feltételezni, politikai természetű volt is, egyúttal személyes jellegű lehetett. Ehhez a megoldáshoz az adja az alapot, hogy Finta lázadásáról tudósító oklevelek soha nem emlegetik a volt nádor fivéreit, Pétert és Amadét¹⁴⁰ – ellentétben például a Kőszegiek lázadásaival kapcsolatban gyakran emlegetett „Henrik-fiak”-kal –, s így Aba nembéli Dávid fiai közül alighanem valóban csak Finta fordult szembe uralkodójával, amit az is alátámaszt, hogy lázadása idején fivére, Péter volt a tárnokmester.¹⁴¹

Akármi is történt a háttérben, tény, hogy IV. László és Aba Finta összekülönbözése belháborút eredményezett. A király országos sereggel (*exercitus ad hoc convocatus generalis*)¹⁴² volt nádora ellen, amelyben – beváltva az irányú reményeit – jelentős számban képviseltették magukat a Kőszegiek fegyveresei¹⁴³ is az északkeleti

133 Vö. *Pauler Gy.*: i. m. II. 376. és *Szűcs J.*: Az utolsó i. m. 309–310.

134 Fülöp legátus 1281. június végén távozott Lengyelországba, majd az ősz elején ismét Magyarországon tartózkodott, ahonnan október közepe táján távozott el végleg (*Szabó K.*: i. m. 109–110., *Pauler Gy.*: i. m. 376.).

135 1281: ÁÚO IX. 297.; 1282: ÁÚO IV. 239.

136 1283: CDCr VI. 431.

137 1283: RA II/2–3. 311.

138 1283: CD V/3. 509. (keltére, I. RA 3112. sz.); 1282: HO VI. 279.; 1287: ÁÚO XII. 460–461.

139 1283: UB II. 167–168.

140 Finta mellett rendszerint meg nem nevezett „hűtlenek” (infideles) szerepelnek, I. pl. 1282: A zichi és vásonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára I–XII. Szerk. Nagy Iván, Nagy Imre, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Lukácsics Pál. Bp. 1872–1931. (= Zichy) I. 51.; 1283: ÁÚO IX. 276. (keltére I. RA 3220. sz.); 1291: RA II/4. 92.

141 Ami a harmadik testvért, Amadét illeti, a lázadásban való részvételét már Karácsonyi is megkérdőjelezte, I. *Karácsonyi J.*: MNemz. 38.

142 1283: UB II. 167–168., RA II/2–3. 311.

143 1281: ÁÚO IX. 297.; 1291: RA II/4. 92. (vö. 1279: HO I. 73., keltére I. RA 2945. sz.); feltehetően ide sorolható még 1283: UB II. 167–168. és ÁÚO IX. 276. (keltére I. RA 3220. sz.)

országgrész hadakozói¹⁴⁴ és mások¹⁴⁵ mellett. Az események részleteiről ez alkalommal sincsenek ismereteink, jóllehet számos oklevél tartott fenn tudósítást a hadjáratról. Az bizonyos, hogy ekkor került sor a Gömör megyei Gede és az abaúji Szalánc ostromára; hogy azonban a gönci vár 1288-ban említett vívása is a hadjárat része lett volna, az a körülmények ismeretében éppen feltehető, de korántsem bizonyos.¹⁴⁶ Mivel egyetlen olyan eset sem ismeretes, amely szerint IV. László seregének valamely tagja mindkét vár – ti. Gede és Szalánc – ostromakor kitüntette volna magát, valószínű, hogy az uralkodó megosztotta erőit, s a két várat párhuzamosan ostromolta. A gömöri mellékhadszíntéren a Kőszegiek régi fegyvertársának, Kacinának az unokái, Miklós és János irányították a Gede bevételéért folyó harcokat,¹⁴⁷ maga az uralkodó pedig az Abák hatalmi körzetének szívében fekvő Szaláncot ostromló seregénél tartózkodott.¹⁴⁸ Jelenlétét az indokolhatta, hogy a lázadó Finta – bár erre vonatkozóan nincs határozott bizonyíték – feltehetően ide zárkózott be, amit alátámasztani látszik az ottani harcok hevessége.¹⁴⁹ A gömöri Gedénél viszont, melynek védelmét a jelek szerint bizonyos Miklós fia Demeter irányította, tárgyalásokra is sor került, melyek azonban nem vezettek eredményre.¹⁵⁰ Általános vélemény szerint IV. László seregei mind Gedét, mind Szaláncot bevették,¹⁵¹ ez azonban nem tekinthető bizonyítottnak. A rendelkezésre álló oklevelek csupán a várak ostromát (*expugnare, expugnatio, obsidere*) tanúsítják,¹⁵² elfoglalásukról (*occupatio*) azonban nem esik

144 1282: Történelmi Tár 1883. 211–212., Zichy I. 51.; 1283: CD V/3. 207., HO VI. 312.; 1285: CD V/3. 259.; 1287: RA II/2–3. 375.; 1288: HO VI. 332.; é. n. (1281–90 k.): HO VIII. 277.

145 1282: ÁÚO IV. 239.; 1283: RA II/2–3. 311., CDCr VI. 431.

146 Gönc ostromára l. 1288: HO VI. 332. Az eseményt 1281-re teszi Szabó K.: i. m. 109., Pauler Gy.: i. m. II. 377., Györffy Gy.: Tört. földr. I. 89., Szűcs J.: Az utolsó i. m. 310. Nem említi az 1281. évi hadjáratról szólva Kristó Gy.: Háború i. m. 148. Vö. még Feld István: A gönci Amadé-vár. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXII–XXIII. Miskolc, 1985. 66.

147 1291: RA II/4. 92., vö. 1279: HO I. 73. (keltére l. RA 2945. sz.)

148 1281. aug. 9-én a király „sub castro Zelench” keltezi oklevelét, l. CD V/3. 509–510. (keltére l. RA 3112. sz.).

149 1282: ÁÚO IV. 239., Történelmi Tár 1883. 212., Zichy I. 51.; 1283: UB II. 167–168., ÁÚO IX. 276. (keltére l. RA 3220. sz.), RA II/2–3. 311.; 1285: CD V/3. 259.; 1287: RA II/2–3. 375. Inkább a szalánci ostromra vonatkozhat 1283: CDCr VI. 431.

150 1291: RA II/2–3. 92. – Miklós fia Demeter személyének megnyugtató azonosításához további vizsgálatok szükségesek. Addig is hipotetikusán szóba jöhet az Aba nemzetség somosi ágából való Miklós fia Demeter (akivel kapcsolatban azonban kronológiai nehézségek merülhetnek fel), a Sártványecse nemzetség poroszói ágából származó Miklós fia Demeter (feltéve, hogy igazolható Aba Fintával való – familiárisi? – kapcsolata), valamint a legvalószínűbbnek tűnő jelöltként a Balassa-ősök közé tartozó Miklós fia Demeter (vö. Karácsonyi J.: MNemz. 79–80., 941–943. és Zolnay László: A „Balassák” és a Felvidék (Adatok a XIII–XIV. század néhány kritikus évtizedéhez) In: Borsodi Levéltári Évkönyv 12. [Miskolc,] 1985. 102–113.)

151 Szabó K.: i. m. 107–109., Pauler Gy.: i. m. II. 377., Karácsonyi J.: MNemz. 38., Kristó Gy.: Háború i. m. 148., Györffy Gy.: Tört. földr. I. 141. és II. 498., Szűcs J.: Az utolsó i. m. 310.

152 1282: ÁÚO IV. 239., Zichy I. 51.; 1283: UB II. 167–168., CDCr VI. 431., ÁÚO IX. 276. (keltére l. RA 3220. sz.). CD V/3. 207.; 1285: CD V/3. 259.; 1287: RA II/2–3. 375.

szó.¹⁵³ További kétélyeket támaszt, hogy Finta bizonyosan életben volt még 1282-ben is,¹⁵⁴ s még inkább, hogy mint az alábbiakból kiderül majd, IV. László azon év nyarán újra az Abákat uraló Északkelet-Magyarországon kénytelen hadakozni.¹⁵⁵

A Finta ellen vezetett hadjárat, mely meglehet, eredménytelen maradt, még 1281 augusztusában véget ért, s a király szeptember 1-jén már Zólyomban tartózkodott.¹⁵⁶ Innen Biharba távozott, ahol feltűnően hosszasan időzött, október elejétől egészen az év végéig.¹⁵⁷ Alighanem ez idő tájt került sor IV. László és egykori fogvatartója, Borsa nembéli Roland kibékülésére, mindenesetre néhány hónap múltán Roland már vajdaként állt Erdély élén.¹⁵⁸ Biharból a király 1282 elején az „ország közepé”-be¹⁵⁹ mehetett, mivel a Szepességbe, ahol március közepén tartózkodott,¹⁶⁰ Hatvanon keresztül vonult.¹⁶¹ A Szepességből dél felé haladva előző évi harcainak színterére, Abaújba érkezett.¹⁶²

Karácsonyi szerint „IV. László innen indult seregével a kunok ellen” arra a hadjáratra, mely a május elején megvívott Hód-tavi csatával végződött. Álláspontja kialakításában, amennyire ez megítélhető, két körülmény játszott fő szerepet. Biztosra vette egyfelől, hogy a Hód-tavi csata még szeptember eleje előtt zajlott le, másfelől pedig úgy vélte, hogy ez esetben az a március 21. és május 19. között eltelt két hónap jöhet szóba, „amelyből IV. Lászlónak egyetlen levele sem maradt fenn”.¹⁶³ Ami mármost a második érvet illeti, Karácsonyi figyelmét elkerülte, hogy a kérdéses időszakból IV. László kancelláriájának két oklevele is fennmaradt.¹⁶⁴ Ennél jóval fontosabb ellenvetésre ad okot, hogy az az oklevél, amelyre Karácsonyi az első érvét

153 Vö. ellenben az 1273. évi harcok során elfoglalt várakra vonatkozó tudósításokat, amelyekben az „occupare”, „captum exsistere”, „occupatum esse” stb. kifejezések szerepelnek, l. 1273: CD VII/2. 74., UB II. 37. és 42., CD VII/3. 73., RA II/2–3. 53., ÁÚO IV. 20. és IX. 22–23.; 1274: Győri Régészeti és Történeti Füzetek III. 108. stb.

154 1282: HO VI. 279., vö. *Karácsonyi J.*: MNemz. 38.

155 Nem tekinthető a várak bevétele mellett szóló érvnek, hogy IV. László számos hívét megjutalmazta az ostromok során szerzett érdemeikért, mivel a király az 1283–84 fordulóján sikertelenül ostromolt (vö. *Pauler Gy.*: i. m. II. 383.) Borostyánkő alatt tanúsított szolgálatok esetében is így járt el (l. pl. 1284: Hazai 96.).

156 RA II/2–3. 280.

157 Okt. 6-án Szalacs mellett (prope Zoloch) ad ki oklevelet (CD V/3. 83–84.), dec. 24-én (RA II/2–3. 282.) és 31-én (HO VIII. 218–219., keltére l. RA 3124. sz.) pedig Váradon.

158 Károlyi I. 14–15.

159 A fogalomra l. *Kumorovitz Lajos Bernát*: Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából XVIII.* Bp. 1971. 7–57.

160 HO VI. 274–275., 272–274., RA II/2–3. 285., 286–287., 287.

161 *Monumenta ecclesie Strigoniensis I–III.* Ed. F. Knauz, L. Dedek. Strigonii, 1874–1924. II. 151.

162 1282. márc. 20.: HO VI. 276. (Szepsi), márc. 21.: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I–IV.* Bearb. von Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, Gustav Gündisch. Hermannstadt, 1892–1937. I. 142–143. (Száka).

163 *Karácsonyi J.*: Hód-tavi i. m. 635–636.

164 1282. ápr. 28.: HO V. 65. és máj. 12.: CD V/3. 111.

alapozta, valójában hamis.¹⁶⁵ Nincs tehát ok a Hód-tavi csatát az 1282. szeptember elejét megelőző hónapokra helyezni.

IV. László Abaujból Budára ment,¹⁶⁶ csakhamar azonban újra Északkelet-Magyarországon, közelebről „Patak vára alatt” (*sub castro Potok*),¹⁶⁷ illetve „Patakon” (*in Porok*) találjuk.¹⁶⁸ „Patak vára” alatt a mai Sátoraljaújhely melletti Sátorhegyen állt vár értendő, mely a pataki ispánság központjának épült a tatárjárást követően.¹⁶⁹ Az uralkodót ugyanaz szólította Patak vára alá, ami miatt éppen egy évvel korábban Szalánc alatt tartózkodott: a várat ostromolta. A pataki kelethellyel kiadott oklevelei ugyan erről egyetlen szóval sem emlékeznek meg, ám hogy mégis így történt, azt kétségtelenné teszi egy 1282. szeptember 3. előtt kiállított királyi oklevél utalása, miszerint Kinizsi Orod fia Guentyr Patak és Szalánc várak alatt a király oldalán harcolt (*sub castro Potok et sub castro Zalanch pro fidelitate corone debita laudabiliter dimicavit.*)¹⁷⁰

Szalánc és Patak együttes emlegetése az oklevélben nemcsak azt teszi világossá, hogy Patakot IV. László éppúgy ostromolta, mint Szaláncot, de azt is szerfelett valószínűvé teszi, hogy a királlyal szemben álló fél is ugyanabból a körből került ki, mint 1281-ben. További adatok híján nem állítható, hogy maga Finta védte volna a várat a király ellenében, de ez sem elképzelhetetlen. Másfelől azonban okkal feltehető az is, hogy Patakon azt a Tekus fia Istvánt ostromolta IV. László, aki – mint arról már szó esett – a nádorrá megtett Finta utódként nyerte el az erdélyi vajda méltóságát, s így okkal tekinthető a Finta köréhez tartozók egyikének, s ezt megelőzően a pataki ispánságot is igazgatta.¹⁷¹ Patak ostromára vonatkozóan további adatokat tartalmaz az ország egyik bírójának memorialis oklevele, mely az év megjelölése nélkül – de bizonyosan 1282-ben¹⁷² – július 19-én kelt „Patak vár alatt”. A memorialis a peres feleknek bizonyos oklevelek bemutatására és bírságok lefizetésére „a király úr gyűlésének vagyis hadoszlásának quindenáját” (*in quindenis residentie exercitus seu congregationis domini regis*) jelölte meg határnapként, azt is megjegyezve egyúttal, hogy oklevelének kiadási ideje a megadott határidő nyolcadik napja.¹⁷³ Mindebből kiderül, hogy

165 1282: ÁÚO IX. 329–330. Hamis voltára 1. RA 3171. sz. (Az oklevelet az uralkodói év tenné szept. 3. előttre.)

166 1282. máj. 19.: Károlyi I. 14–15.

167 1282. júl. 20.: RA II/2–3. 292. (l. még RA 3152. sz.), júl. 22.: ÁÚO IX. 333–334., aug. 5.: HO VI. 279–280.

168 1282. aug. 5.: CDCr VI. 120., aug. 6.: RA II/2–3. 293. és CD V/3. 321., aug. 15.: ÁÚO IV. 379. (vö. RA 3155–3157. és 3159. sz.-ok).

169 *Détsly Mihály*: Hol állt a középkori sárospataki vár? In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve VI. Miskolc, 1966. 177–197., l. még *Györffy Gy.*: Tört. földr. I. 47. és *Szűcs Jenő*: Sárospatak kezdetei és a pataki erdőuralalom. *Történelmi Szemle* 34(1993) 1–57.

170 *Történelmi Tár* 1883. 212.

171 1273: RA II/2–3. 59.; 1275: HO VIII. 176. – IV. László 1282. aug. 6-án kiadott oklevele is még pataki ispánként említi, ám korábbi – ti. az ostrom előtti – időre visszautaló módon (CD V/3. 321., keltére l. RA 3157. sz.).

172 HH 138–139., 122. sz.

173 1282: „Datum sub castro Potok dominica proxima ante octavam beate virginis Margarete, octavo videlicet die termini partium predictarum” – BTOE 194–195.

egyfelől a királyi had feloszlásának első napja július 12. volt – tehát az ostromra minden bizonnyal júniusban került sor –, másfelől pedig, hogy a harc a király győzelmével végződött, hiszen ellenkező esetben aligha állt volna módjában gyűlést hirdetni Patakra. Maga a szóban forgó *congregatio* a jelek szerint az északkeleti országrész számára meghirdetett részleges gyűlés volt, mely főként helyi birtokügyek rendbetételével foglalkozott,¹⁷⁴ de más kérdések is napirendre kerültek.¹⁷⁵ Miközben a király Patakon tartott gyűlést, nádora Székesfehérvárott az udvarnokok előkelőinek panaszait orvosolta.¹⁷⁶ A nádori méltóságot ekkor – már másodízben – Csák nembéli Máté fia Máté töltötte be. Elődje, Kőszegi János menesztésének időpontja és körülményei nem ismeretesek.

Még tartott a pataki *congregatio*, amikor IV. László hírére vette a kunok lázadásának. Az 1280-ban az országba visszatért kunok vezére ez alkalommal, ha hihetünk a 14. századi krónikakompozíció előadásának, Oldamir volt, „Kunország fejedelme” (*dux Cumanie*), ami azt jelzi, hogy a magyarországi kunok a tatár fenntartás alatt élő rokonaikat hívták segítségül. Oldamir aztán – így a krónika – „ellenségként rá akart támadni Magyarországra, hogy a saját uralma alá hajtsa”.¹⁷⁷ A kortárs Kézai nem tud Oldamirról és állítólagos terveiről, bár a kunok általa említett „tervezett álnokság”-a megerősíteni látszik a krónika értesülését.¹⁷⁸ A fellázadt kunok, nem úgy, mint két évvel korábban – amikor is „titokban” (*clandestine*) vonultak ki az országból¹⁷⁹ – raboltak és gyűjtogattak, megtámadván egyebek mellett az egresi monostort is, ahol az idő szerint a királyi ház kincseit őrizték.¹⁸⁰

174 RA II/2–3. 292. (l. még RA 3152. sz.), ÁÚO IX. 333–334., HO VI. 279–280., CD V/3. 321. ÁÚO IV. 379. Vélhetően ide vonatkozik még 1282. aug. 21.: RA II/2–3. 294–295. és CD V/3. 116–118. is.

175 CDCr VI. 120., RA II/2–3. 293., ÁÚO IV. 239–240. – A pataki királyi congregatio nem szerepel az intézkemény Árpád-kori történetének feldolgozásában, l. S. Kiss *Erzsébet*: A királyi generalis kongregáció kialakulásának történetéhez. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica XXXIX. Szeged, 1971. 38–39. és 51.

176 1282. aug. 25.: ÁÚO IV. 243. – Az adat értelmezéséhez l. S. Kiss *E.*: i. m. 39. és *Gerics J.*: Rendség i. m. 278.

177 SRH I. 471. A szöveg magyar fordítása Bollók János munkája, l. A magyar középkor irodalma. Szerk. V. Kovács Sándor. Bp. 1984. (Magyar Remekírók) 299. – A Hód-tavi csatára vonatkozó oklevelek közül egyedül az 1282. szept. 3. utánra helyezhető, Mersa fia Benedek számára kiállított említi meg Oldamir (Oldomerus) nevét (HO VIII. 450–452.). Az oklevél diplomatikai szempontból „nem mentes a gyanútól” (RA 3179. sz.), amit fokoz, hogy narratioja Oldamir említésén kívül más motívumaiban is (pl. az ország tervezett alávetése a kun uralomnak) feltűnő rokonságban áll a krónika előadásával. Ily módon tehát ezen oklevél esetében valóban fennáll az a Blazovich által megfogalmazott gyanú (*Blazovich L.*: i. m. 944.), miszerint a krónikakompozíció felhasználásával – is (vö. RA 3179. sz.) – készült hamisítványról van szó. Megjegyzendő egyébként, hogy a kunok hódító terveiről tudósító másik oklevél kétségtelenül hamis (CD V/3. 122–124., vö. RA 3200. sz.).

178 75. c.: „Ladislaus ... rex ... perfidiam contra eum cognoscens inter eos [sc. Cumanos – Zs. A.] fabricare” vonult a kunok ellen – SRH I. 187.

179 1288: CD V/3. 410.

180 1283: ÁÚO IX. 276–277. (keltére l. RA 3220. sz.); Egresre l. 1283: CD V/3. 207. és 1324: MOL DI 70621., vö. még *Györffy Gy.*: Tört. földr. I. 855–856. – A Csanád nembéli Pongrác fia Tamás kunok előli menekülését bőszes részletekkel elbeszélő oklevél hamis (ÁÚO IX. 384–387., vö. RA 3343. sz.), bár meglehet, hogy valós események emlékét őrzi.

A kunok ellen országos sereget (*exercitus generalis*)¹⁸¹ mozgósító IV. László az északkeleti országrészről hozzá csatlakozók¹⁸² hadának élén Patakról¹⁸³ sietősen délnek vonult. Útközben jelentős erők gyarapították seregét,¹⁸⁴ mellyel végül Szegednél táborozott le,¹⁸⁵ hogy bevárja a nyugati országrészekből érkezőket,¹⁸⁶ köztük a királyné embereit.¹⁸⁷ Az uralkodó szeptember 15-én még Szegeden tartózkodott,¹⁸⁸ ezt követően azonban bő egy hónapra eltűnik a szemünk elől, hogy aztán október 23-án ismét Szegeden tűnjék fel.¹⁸⁹

A kunokkal vívott Hód-tavi csata ezek szerint – figyelembe véve, hogy a Szeged–Hód(mezővásárhely) távolság megtételéhez a királyi seregnek legfeljebb egy-két napra lehetett szüksége – valamikor 1282. szeptember 17. és október 21. között zajlott le.¹⁹⁰ Mivel az ütközetre kétségtelenül 1282-ben került sor, s nem feltétlenül szeptember 3. előtt – mint azt Karácsonyi egy általa hitelesnek tartott hamis oklevél alapján vélte¹⁹¹ –, ezért a közelebbi időpont meghatározásában elsőbbséget kell

181 1283: RA II/2–3. 311.

182 1283: RA II/2–3. 326., Hazai 160.; 1284: CD V/3. 250–51., HO VI. 312.; 1285: RA II/2–3. 360., ÁÚO XII. 160. (keltére I. HH 76–77., 129. sz.); 1287: RA II/2–3. 375.; 1288: CD V/3. 410.; 1290: ÁÚO XII. 496–497., vö. még Kézai tudósításával (SRH I. 187.)

183 Azt, hogy a hadjáratra a király Patakról indult el, nemcsak az támasztja alá, hogy Patak után a következő ismert tartózkodási helye Szeged (1282. aug. 15.: Patak – ÁÚO IV. 379., ill. szept. 4.: Szeged mellett – BTOE 201.), hanem az is, hogy a Hód-tavi csatában ott harcoltak a Baksa nembéli Simon-fiak (1284: CD V/3. 250–251.), akik a pataki gyűlésen is részt vettek (1282: CD V/3. 321.).

184 1285: CD V/3. 259. (vö. SRH I. 472.); 1289: Székely Okl. 22.; 1292: ÁÚO V. 67.

185 1282. szept. 4.: prope Zeguedinum – BTOE 201.

186 1283: ÁÚO IX. 276–277. (keltére I. RA 3220. sz.), RA II/2–3. 311.; 1284: HO VI. 303. (kétes hitelű, I. RA 3324. sz.), RA II/2–3. 342. (kétes hitelű, I. RA 3330. sz.), Új Magyar Múzeum 2(1851–1852) 205. 5. jegyz.; 1287: ÁÚO XII. 453.; 1289: Hazai 116–117.

187 1284: HO VI. 306–308., CD V/3. 215.; 1288: ÁÚO XII. 470.

188 CDCr VI. 534–535.

189 ÁÚO IX. 391. (keltére I. RA 3184. sz.)

190 A keltezéssel kapcsolatban megemlítendő, hogy az a minden bizonnyal királyi oklevél, mely az év megjelölése nélkül okt. 18-án kelt a bihari Esztár (vö. Györffy Gy.: Tört. földr. I. 615–616.) mellett (RA II/2–3. 300.), nem szükségképpen helyezendő 1282-re. Borsa Iván ezért tette erre az időpontra az oklevelet – mely megítélése szerint IV. László és III. András királyé egyaránt lehet –, mert „IV. László 1282. októberében Szeged vidékén járt, III. Andrásnak viszont október hónapban a Tiszántúlon vagy a Tisza vidékén kelt oklevele nem ismeretes” (RA 3183. sz.). Ha az oklevél IV. Lászlóé, akkor valószínűbbnek tűnik, hogy 1281-ben kelt, amikor is a király okt. 6-án Szalacs mellett (CD V/3. 83–84.) keltez, következő ismert oklevélét pedig dec. 24-én Váradon adja ki (RA II/2–3. 282.). E megoldás mellett szól, hogy Esztár Szalacs és Várad között – némi kitérével – útba esik, míg 1282-ben egy Szeged–Esztár–Szeged útvonalat – a Hód-tavi csata ügyétől függetlenül is – nehéz lenne megmagyarázni. Másfelől azonban nem lehet egyértelműen kizárni annak lehetőségét sem, hogy az oklevél mégiscsak III. Andrásé. 1294-ben ugyanis, a Borsák elleni hadjárat idején, III. András szept. 6-án Adorján vára alól keltez (ÁÚO X. 145–148.), ezt követően több kelethegy nélküli oklevele ismeretes (RA 3989–3994. sz.-ok), majd nov. 14-én az uralkodó az abádi révnél állít ki oklevelet (RA II/4. 140., keltére I. RA 3995. sz.). Az adatok ezen sorozatába a kérdéses oklevél zökkenőmentesen beilleszthető, annál is inkább, mert Esztár az Adorján–Abád útvonal mellett fekszik.

191 Karácsonyi J.: Hód-tavi i. m. 35–36., a hamis oklevél: ÁÚO IX. 329–330., vö. RA 3171. sz.

biztosítani IV. László itineráriumának, melynek adatai a leghatározottabban támogatják ezt a keletkezést.¹⁹²

A heves küzdelmet hozó csata, amint közismert, IV. László seregének győzelmével ért véget. A kunok egy része az országhatárokon túlra menekült,¹⁹³ a többiek – mint Kézai írja – „úgy meghunyászkodtak, hogy szívük félelmében alig mertek a király szemébe nézni”.¹⁹⁴ Az ütközetet követően IV. László visszatért Szegedre, ahol részint elintézte a kunok lázadása miatt félbeszakadt pataki gyűlésről hátramaradt ügyeket,¹⁹⁵ részint újabb, most már országos gyűlést (*congregatio regni*)¹⁹⁶ tartott. Ennek bevégezte után a „vitéz Józsué”-ként ünnepelt¹⁹⁷ IV. László visszatért országa szívébe, Budára.¹⁹⁸

A Fülöp pápai legátus által támasztott „kun kérdés” megoldásában a Hód-tavi csatának csupán csekély szerep jutott: a kunok kereszténységre térése, beilleszkedésük a középkori magyar királyság társadalmi szerkezetébe és intézményrendszerébe még jó másfél évszázad csendes fejlődésének eredményeként ment végbe.¹⁹⁹ Az ütközet mégsem mondható jelentéktelen epizódnak. Lezárta ugyanis azt a hároméves, Téténytől a Hód-tóig ívelő kitérőt, amely megakasztotta a királyi hatalom helyreállításának 1277-ben, IV. László nagykorúsításával megindult folyamatát. A jelek szerint valójában már 1282 nyarán, tehát még a kunok lázadása előtt, megindultak a tárgyalások a király és Lodomér esztergomi érsek között az ország bajainak orvoslásáról,²⁰⁰ tényleges lépésekre azonban csak a Hód-tavi győzelem után kerülhetett sor. 1283-ban az új év új reményekkel köszöntött Magyarországra.

192 IV. László 1282. évi őszi szegedi tartózkodásának és a Hód-tavi csatának az összefüggésére már *Zsótér Rózsa* is felfigyelt, ám nem tulajdonított neki perdöntő jelentőséget, l. *Zsótér R.*: i. m. 39.

193 1285: CD V/3. 259.; 1290: ÁÚO XII. 496–497., vö. még SRH I. 187. és 472.

194 75.c. (SRH I. 187.) Az idézett magyar szöveg Bollók János fordítása, uo., mint a 177. sz. jegyzetben 157.

195 Az újabb szegedi tartózkodásának idejéből fennmaradt első oklevele ugyanis a „hospites nostri de Wyhel prope castrum Potok” birtokügyével foglalkozik – ÁÚO IX. 391. (keltére l. RA 3184. sz.)

196 HO VI. 260–261. (keltére l. RA 3185. sz.) és BTOE 201. – A szegedi gyűlésre l. még *S. Kiss E.*: i. m. 39–40. és *Szűcs J.*: Az utolsó i. m. 312.

197 SRH I. 471.

198 Hazai 95. (keltére l. RA 3187. sz.)

199 *Györffy Gy.*: A kunok i. m. 260–275.

200 *Szűcs J.*: Az utolsó i. m. 311–313.

ATTILA ZSOLDOS
FROM TÉTÉNY TO LAKE HÓD

Political history in the years between 1279 and 1282

At the meeting of Tétény in 1279, bowing to political pressure from Philip, the Papal Legate, King László IV (1272–1290) promulgated a law which if it had been implemented would have required the Cumans of Hungary to give up their hitherto heathen and nomadic way of life. In response the Cumans rose up in revolt but finally suffered defeat at the Battle of Lake Hód. Hungarian historians have long argued over the date of this engagement. Károly Szabó (1886) and Gyula Pauler (1899) placed the events in the Summer of 1280. Yet, János Karácsonyi (1901, 1907) proved that the document regarded by them as decisive was a fake. In Karácsonyi's opinion, historians had to differentiate between two separate Cuman rebellions. The first of these did indeed occur in 1280; but the Battle of Lake Hód was part of a new rebellion occurring in the Spring of 1282. Among his numerous arguments, the most important was that he succeeded in showing that two people recorded by Simon Kézai's Chronicle as having fallen in the Battle of Lake Hód were still alive in 1281/1282, and thus that the data of the Hungarian chronicles, which placed the date of the battle in 1282, are to be regarded as correct. Karácsonyi's position was most recently challenged by László Blazovich who dated the engagement in the Autumn of 1280.

The present study offers new material for determining the date of the Battle of Lake Hód. It shows that János, the son of Illés Parasznyai, who in 1285 was reported to have been killed in the earlier engagement, personally participated in a property settlement in 1281. Thus, there is no reason to doubt that Karácsonyi correctly determined the year in which the Battle of Lake Hód took place. On the other hand, however, as regards the more precise placing of the date within the year, Karácsonyi was led astray by a document which he falsely believed to be genuine. Indeed, the engagement did not take place before 3 September but after that date and according to the account of the László IV's itinerary, who personally took part in the battle, at some point between 17 September and 21 October.

Reviewing the political historical events of the years between 1279 and 1282, the present study suggests new solutions to a number of other questions. According to the evidence at our disposal, the view that the Transylvanian Vajda, Finta, was the leader of the barons imprisoning László IV at the beginning of 1280 cannot be substantiated. Similarly, it cannot be regarded as certain that László IV did indeed occupy the castles of Gede and Szalánc and defeat Finta's rebellion in 1281 – as has usually been supposed. In connection with the latter, the study draws attention to the fact that the siege of the Castle of Patak in 1282 was in all probability part of the story of Finta's rebellion – an examination of this siege had been neglected in previous research. Finally, the study demonstrates that, after taking the Castle of Patak, László IV called together a previously unknown *congregatio generalis* in Patak which was cut short precisely because of the Cuman rebellion of 1282.